

Országos Tudományos Diákköri Konferencia 2015.

Jelige: „Hűtlenként vagyok a leghűségesebb”

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés.....	3
Naiv gondolatok a fordításról.....	5
Ekvivalencia–fogalmak.....	7
Szerző és fordító viszonya.....	8
Célnyelvi hatások.....	12
A „gondolati mag”.....	15
„Fordítás a fordításban”.....	17
Az <i>Erlkönig</i> címvariánsai.....	18
Ahány fordítás, annyi értelmezés.....	23
Megértés és szövegbefogadás.....	28
A háttérismeretek jelentősége.....	29
Kettős igazság.....	30

TISZTÁTLANSÁGBAN SZÜLETVE – A FORDÍTÁSTUDOMÁNY NYELVÉSZETI TERMINOLÓGIÁJA ÉS A MŰFORDÍTÁS

"[A] forma és a szövés (texture) még a legkevésbé összetett irodalmi műben is maga a lényeg; a hús elválaszthatatlan a csonttól. Bármennyire is hízelgő erőfeszítés a fordítás, *széttépi* a szerencsétlen húst és ténylegesen annyit eltávolít belőle, hogy az élőlény elájul a vérvesztéstől."

(Henry James: Levél Auguste Monod-hoz, 1913.)¹

Bevezetés

Dolgozatomban² azt igyekszem bebizonyítani, hogy az irodalmi szövegek komparatív fordításelemzése során a nyelvészeti fordítástudomány deskriptív terminológiarendszerével való operáció nem hoz releváns eredményt. Munkám elején ennek az elméleti hátterét mutatom be, majd – az elméleti fejtegetést gyakorlati példával alátámasztandó – Johann Wolfgang von Goethe *Erlkönig*³ című balladájának fordításelemzését is elvégzem. Magát a művet sokan ismerhetik, hiszen középiskolás tananyag. A fordítástudományban kibontakozó időszerű és újszerű kérdések érintésével, az ekvivalencia–paradoxitás leírása után, melyhez szakirodalmi tételeket használok fel, a különböző fordítások segítségével szeretnék rámutatni, hogy milyen alapvető problémákba ütközhetünk, amikor egyik nyelvből próbálunk egy prózai vagy lírai szöveget egy másik nyelvre átültetni. Csak a szépirodalmi szövegek fordításáról, azaz a műfordításról írok. Ezek az irodalmi alkotások bizonyítottan nagyobb polivalenciával rendelkeznek, mint az ismeretterjesztő vagy a tudományos szövegek, így elemzésük is más.⁴ Természetesen a célom nem az, hogy kritizáljam a ballada magyar, illetve angol fordításait. A legelején szeretném kijelenteni, hogy az általam fontosnak tartott hipotézis kifejtése és bizonyítása bármilyen nyelven írt eminens szöveg⁵ alapján megtörténhet, amelyhez készültek

¹ Henry JAMES, *Selected Letters*, Rupert Hart-Davis, London, 1956, 136. Vö. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Fordítás és kánon* = <http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/lit/fordit.htm> (2014.10.31).

² Dolgozatom első címe *Goethe Erlkönig című balladájának fordításvariánsai és elemzési lehetőségei* volt, de az írás során rádöbbsentem, hogy más irányvonalakon szeretnék továbbhaladni, így utólag a címet megváltoztattam. A végleges variáns tehát *Tisztátlanságban születve – A fordítástudomány nyelvészeti terminológiája és a műfordítás* lett, amelyben a második rész pontosító alcím. Tehát a fordításelmélet került előtérbe, a ballada tartalmi elemzése csak a dolgozatban kifejtett állítás alátámasztására szolgál.

³ Johann Wolfgang von GOETHE, *Erlkönig* = Emil STAIGER, *Johann Wolfgang Goethe sämtliche Werke, Erster Teil: Die Gedichte der Ausgabe letzter Hande*, Artemis Verlag, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 2006, 115–116.

⁴ BARNÁ László, *Az ekvivalencia–fogalmak paradoxitása: „A harmadik nyelv”*, MANYE, Megjelenés alatt.

⁵ Gadameri értelemben Vö. Hans-Georg GADAMER, *Az „eminens” szöveg és igazsága*, ford. TALLÁR Ferenc = Uő, *A szép aktualitása*, Bp., T-Twins, 1994, 188–202; Hans-Georg GADAMER, *A szó igazságáról*, ford.

fordítások. A választásom azért esett mégis Goethe balladájára, mert viszonylag ismert, több nyelven látott eddig napvilágot. Emellett kanonikus alkotás, nagyobb a poliszémája, ekképp a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg között szükségszerűen értelmi eltolódások, kiterjesztések, deficitek etc. feszülnek, amelyek az elemzés során jól illusztrálják majd a nyelvészeti fordítástudomány terminológiájának használhatatlanságát. Ha csak a hazai irodalmi kultúrát tekintjük, akkor is 11 különböző verset⁶ vehetünk kézbe. Munkám során kiválasztottam a magyar fordításvariánsok közül azt a négyet, amelyeken keresztül a legszemléletesebben be tudom mutatni a gondolataimat. Hosszas mérlegelés után, a magyar fordításokat egymással összehasonlítva arra jutottam, hogy Vas István,⁷ Képes Géza,⁸ Dóczi Lajos⁹ és Závodszy Zoltán¹⁰ műveivel fogok behatóbban foglalkozni. A két először említett fordító alkotásai a leghíresebbek, Závodszy Zoltán művét pedig meg is zenésítették. A felsorolt négy magyar irodalmár verseihez bátorkodtam hozzácsatolni az *Erlkönig* egy angol fordítását¹¹ is, hogy a nyelvbeli, de főként a fordítás után megjelenő értelembeli különbségeket egy harmadik nyelv segítségével még jobban érzékeltetni tudjam. A komparatív elemzésen kívül vitába szállok Farkas Nóra gondolataival, aki nagyon bátor módon úgy írt a releváns balladáról elemzést, hogy azt maga is lefordította tanulmányában.¹²

Emellett fontosnak tartom megjegyezni, hogy nem magukat a fordítókat, a tudásukat akarom felülbírálni – hiszen minden fordítás az egyén személyétől, illetve nyelvi, valamint célnyelvi kulturális ismereteitől függő interpretációt hordoz magában¹³ – csupán egy átfogó képet szeretnék adni a műveik különbségéről, esetleges hasonlóságairól, amely a következő hipotézis funkcionalitását illusztrálja: a teljes ekvivalencia a kommunikáció bármely területén lehetetlen. Ezzel természetesen nem vonom kétségbe a fordításelméleti ekvivalencia hasznosságát és jelentőségét, hiszen ez biztosít lehetőséget egy idegen nyelvű alkotás

POGRÁDY Judit = Uő, *A szép aktualitása*, Bp., T-Twins, 1994, 111–142; Hans-Georg GADAMER, *Szöveg és interpretáció*, ford. HÉVIZI Ottó = *Szöveg és interpretáció*, szerk. BACSÓ Béla, Bp., Cserépfalvi, é. n., 17–43. Vö. BARNA László, *Az ekvivalencia-fogalmak paradoxitása: „A harmadik nyelv”*, MANYE, Megjelenés alatt.

⁶ FARKAS Nóra, *Goethe lírája magyarul – az Erlkönig fordításai*, Iskolakultúra, 2007, 17. évf., 8–10. sz., 134–136.

⁷ VAS István, *A Villikirály* = TÓTFALUSI István, *Johann Wolfgang Goethe legszebb versei, A világirodalom gyöngyszemei*, Bp., Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó Rt., 1993, 34–35.

⁸ KÉPES Géza, *A tündérr király* =

http://www.magyarulbabelben.net/works/de/Goethe,_Johann_Wolfgang_von/Der_Erlk%C3%B6nig/hu/10886-A_T%C3%BCnd%C3%A9rkir%C3%A1ly (2014.11.06).

⁹ DÓCZI Lajos, *A cserfa-király* = <http://mek.oszk.hu/07200/07217/07217.htm#103> (2014.10.31).

¹⁰ ZÁVODSZKY Zoltán, *A rémkirály*

= http://www.magyarulbabelben.net/works/de/Goethe,_Johann_Wolfgang_von/Der_Erlk%C3%B6nig/hu/10889-A_r%C3%A9mkir%C3%A1ly (2014.11.06).

¹¹ Hyde FLIPPO, *Erlking* = <http://german.about.com/library/blerlking.htm> (2014.10.31).

¹² FARKAS Nóra, *Goethe lírája magyarul – az Erlkönig fordításai*, Iskolakultúra, 2007, 17. évf., 8–10. sz., 137.

¹³ Ill. közrejátsszik még az adott korszak, amelyben a fordító él, ez által temporálisan is determinált a fordítás minősége.

anyanyelvi megismeréséhez, s e nélkül az irodalom nagyon szegény lenne. Gondoljunk csak Goethe vagy később Babits „Weltliteratur” fogalomhasználatára. Nem vitatom továbbá a részleges megfelelés/megfeleltetés jelenlétét, vagy a fordítói munka értelmét sem, csupán azt hangsúlyozom, hogy a minden téren tökéletes ekvivalencia nem létezik.

Naiv gondolatok a fordításról

A nyelvszakosokat más szempontból érintheti a téma, mivel az adott grammatika, jellegzetességek ismeretében máshogyan tekintenek egy olyan fordításra, amely az általuk ismert nyelven íródott. A XXI. században azonban kevés olyan ember van, aki ne tudna legalább egy idegen nyelven beszélni, és azon megértetni magát. Nem a tökéletes, anyanyelvű kommunikációra gondolok, hanem arra, amikor valaki néhány éve tanul, és birtokolja az alapvető ismeretanyagot. Ha ez az ember olvas egy fordítást, amelynek forrásnyelve az általa ismert idegen nyelv volt, sokszor ütközhet kételyekbe. Talán velünk is előfordult már, hogy feltettük magunknak a kérdést: vajon miért így szerepel ez a magyar fordításban? Miért ezeket a szavakat használta a fordító? Sőt, olyan gondolatok is megfogalmazódhatnak bennünk, miszerint egy művet, mondatot vagy szót mi magunk jobban, helyesebben, esetleg „magyarosabban”¹⁴ vissza tudnánk adni. Viszont arra nem mindig gondolunk, hogy egy mű más nyelven való átadása során nagyon sok tényezőt figyelembe kell venni.

A nyelvfilozófiai diskurzusban már régóta köztudott, hogy szó szerinti fordítás nem létezik. Vagyis tökéletes szó szerinti fordítás. Más eset az, amikor a szakfordító igyekszik mindent pontosan, precízen úgy visszaadni, ahogyan ő azt saját maga olvasta és értelmezte. Irodalmi műveknél azonban nehezebb feladattal kell megbirkóznunk. Itt egyáltalán nem biztos az, hogy a nyelvi hűségre kell támaszkodnunk, mert az gyakran ahhoz vezet, hogy a mű igazi, sokszor mögöttes tartalma (metafora, alliteráció, szimbólumrendszer etc.), ami a szavak kiejtésével, szerkezetével, hosszával, zeneiségével áll összefüggésben, végleg elveszik. Ebben az esetben pedig nem fordítottunk, hanem írtunk egy új művet. Ezt hívjuk adaptációnak – nincs definitív határvonal az irodalomtudományos diskurzusban sem. A kettő között pedig lényeges különbség van.

Az általam felvetett problémakör a legtöbb irodalmi témában jártas ember számára nem ismeretlen, ezért fordult sokszor elő az, hogy számos verset egyik alkotó a másik után fordított le, ezzel próbálták reprodukálni a mű eredeti értelmét, hangzását, érzelmvilágát és

¹⁴ Relatív értelemben használt, egyéntől, helytől, időtől, értelmezéstől függő, nem túlzottan domesztikált értelemben.

formáját. Az is megszokott jelenség, hogy több irodalmár ugyanazt az alkotást élete során többször is lefordította, különböző alkotói korszakaikban: Szabó Lőrinc például háromszor fordította le Omar Khajjám verseit, mindenkori költői beszédmódjának tükröződéseképp. Ezeket elolvasva szinte mindig megjelenik az adott fordító jelleme, az életében történt változások, némelyik megnevezi konkrétan az okokat is, amelyek őt arra sarkallták, hogy a korábban elkészült fordítást egy újabbal egészítse ki vagy írja felül. Ilyenkor érdemes belegondolnunk, hogy ha egyetlen alkotó is bizonytalan lehet egy mű közvetítése kapcsán, miféle bonyodalmak, félreértések lenghetik körül például egy regény, vagy verseskötet fordítási munkálatait? Egy mondat, egyetlen szó átadásán is hihetetlen sokat kell meditálni, ha az ember a legmegfelelőbbet akarja kiválasztani. Mennyi időt és energiát emészthet fel akkor egy komplett könyv, több száz oldal adekvát lefordítása, még egy, a nyelvet nagyon jól beszélő és a forrásnyelvi kultúrát alaposan ismerő fordító- interpretátor esetében is?¹⁵

Az is megfigyelhető, hogy minél inkább ragaszkodunk a nyelvi hűséghez, a szavak, szóelemek nyelvtanilag helyes lefordításához, annál inkább elveszik a mű „magja”. Az a kicsike elem, mögöttes tartalom, konnotációs horizont, amely az alkotás valódi értelmét adja. Közrejátszik még természetesen a fordító szubjektív látásmódja is, amely nagyban befolyásolhatja a végeredményt. Hogy ő maga mit akar átadni, érzékeltetni, és ehhez milyen kifejezéseket, utalásokat használ fel. Ami számára egyértelmű leírás, célzás vagy katafora, nem biztos, hogy minden olvasó számára az lesz.

Mindezek ismeretében teljesen jogosan tehető fel a kérdés, hogy van-e értelme egyáltalán szépirodalmi vagy egyéb műveket, idegen nyelvű szöveget fordítani? Vajon létezik valamilyen arany középút, afféle egyensúly, amelyet két nyelv között teremteni tudunk, melynek segítségével ki tudjuk küszöbölni a korábban említett zavaró tényezőket, amely elvezethetne minket egy fordításhoz, amely mindkét nyelven ugyanazt a jelentést hordozza, amely mind a forrás-, mind a célnyelvi kontextusban stabilan megállja a helyét? Létezik-e a nyelvek között szimmetria, amely megkönnyíthetné a fordítók dolgát? Dolgozatomban ezekre a kérdésekre is válaszolok, és álláspontomat, illetve a korábban említett, általam igaznak vélt állítást több szempontból, a téma szakértőinek gondolataival, elméleteivel fogom alá támasztani.

¹⁵ Éppen ezért jelenthetjük ki a következőt: minél többet tudunk, annál inkább rájövünk arra, hogy milyen keveset is. Például a legnagyobb műfordítók szokták a legtöbb megbízásos fordítást visszautasítani, arra hivatkozva, hogy ezt ők nem tudják („túl sokat értenek a forrásnyelvi textusból”). Azért mondanak nemet a felkérésre, mert tisztában vannak azzal, hogy ezt a feladatot sarkítva szinte csak a nyelvi vagy csak a tartalmi hűségre támaszkodva tudnák megoldani. Mivel ezek nem működnek igazán egymás mellett, és egymás nélkül sem, ebből az aspektusból érthető a fordítók elutasítása.

Ekvivalencia-fogalmak

Mindenekelőtt az ekvivalencia fogalmát szeretném tisztázni. „A klasszikus latinban az *aequivaleo* ’ugyanannyit bír’, ’ugyanannyit ér’ jelentésű ige létezett, az ebből képzett *participium imperfectum activi* alak az *aequivalens*, melynek jelentése ekképp: ’ugyanannyit bíró/ érő’, ’ugyanolyan hatást gyakorló/ kifejtő’.”¹⁶ – írja Barna László hasonló problémakörrel foglalkozó tanulmányában. Azonosítható a szó a ’egyértelműséggel’, ’egyenértékűséggel’, ’kölsönös egyenértékűséggel és megfeleléssel’, jelenthet ’lefordíthatóságot’, illetve ide tartozik még a „nonekvivalencia” fogalma is, amely ez előzőek ellentéte.¹⁷ Fontos megjegyezni, hogy létezik ún. logikai ekvivalencia is, amely a matematikában használatos,¹⁸ én azonban csak a fordításelméleti ekvivalenciával foglalkozom. Ez elsősorban az eredeti mű és a fordítás közös tulajdonságain alapszik.

A XX. század végén kialakuló kulturális fordulat (*cultural turn; Neuorientierung*) változást hozott a kommunikáció irányzataiban, a történelemtudományban, és a tudományos kutatásokban is. Ezt a fogalmat most abban az interpretatív értelemben használom, amely a fordítástudomány területeire vonatkozott. Majdnem a ’70-es évek végéig a mechanikus ekvivalencia volt jelen, amelyik a fordításban a hangsúlyt a szavak és mondatok nyelvi megfeleltetésére helyezte. Egy évtizeddel később azonban a kulturális fordulat magával hozott, főként a nyelvtudományban megjelenő pragmatikai fordulatának köszönhetően megváltoztak a fordításokkal szembeni elvárások, többek között az ekvivalenciára vonatkozó követelmények is. A cél ezután már nem csak a szöveghűség volt, hanem az értelmi, érzelmi jelentések átadása, a konnotációs és az asszociatív hűséghez való igazodás.¹⁹

Innentől kezdve a fordítók feladatának meghatározása bonyolultabbá lett, mert a nyelvi jelenségeken kívül a művek értelmezési síkján kibontakozó elemeket is figyelembe kellett venniük, s mindezeket úgy beleépíteniük az átadandó műbe, hogy az lehetőleg ugyanolyan hatást keltsen az célnyelvi közönségben, mint az eredeti mű a forrásnyelvi olvasókban. Hogy ezt elérjék, nagyobb teret kellett biztosítaniuk az asszociativitásnak, ami nagyon ingoványos talajon indította el őket. A fordított arányosság elkerülésének érdekében

¹⁶ BARNÁ László, *Az ekvivalencia-fogalmak paradoxitása: „A harmadik nyelv”*, MANYE, Megjelenés alatt.

¹⁷ ’egyértelműség’, ’egyenértékűség’, ’kölsönös egyenértékűség és megfelelés’, ’lefordíthatóság’, ’nonekvivalencia’ Vö. Art. ’Äuivalenz’ = TOLCSVAI NAGY Gábor, *Idegen szavak szótára, A magyar nyelv könyvtára*, Bp., Osiris, 2007, 281.

¹⁸ ’logikai ekvivalencia’ Vö. Art. ’Äuivalenz’ = TOLCSVAI NAGY Gábor, *Idegen szavak szótára, A magyar nyelv könyvtára*, Bp., Osiris, 2007, 281.

¹⁹ Tellinger DUŠAN, *Cultural aspects of linguistic mediation in our multicultural world, A nyelvi közvetítés kulturális aspektusai a mai multikulturális világban = Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*, Miskolc, VIII. évfolyam, 1. szám (2013), pp. 26.

(minél fontosabb a nyelvtan, annál kevésbé jelentősebb az értelem, és fordítva) egy bizonyos egyensúlyt kellett találniuk a nyelvi és értelembeli megegyezés és egyeztetés között. Ehhez az adott két kultúra beható ismerete elengedhetetlen, csak így lehetne a kétszeres problémát egy felületen megoldani. De egy adott kultúrában csak akkor lehet igazán jártas valaki, ha oda születik, vagy életének meghatározó részében ott él. Két nyelv, két kulturális közeg ilyen mértékű ismerete komplex, átfogó tudásanyagot várna el a mindenkori fordítóktól, és ez ilyen formában gyakorlatilag kivitelezhetetlen.²⁰

Más eszközökhöz kell tehát nyúlniuk munkájuk során, így fordulhat elő, hogy hagyják valamelyik oldalra „billeni a mérleget”, azaz az említett szempontok közül az egyiket előtérbe helyezik a másik rovására. Ezért találkozhatunk leggyakrabban például verseknél azzal a jelenséggel, mikor a fordító az általa visszaadott művet bizonyos mértékben ugyan, de mind formailag, mind tartalmilag megváltoztatja, hogy ez által elérje a kívánt hatást a célnyelven. Így azonban megkérdőjelezhető a fordítás pontossága, hitelessége, ezáltal pedig maga az ekvivalencia-fogalom mélysége is.

Szerző és fordító viszonya

Szegedy-Maszák Mihály *Fordítás és kánon* című tanulmányában szintén foglalkozik az említett témával.²¹ Felhívja a figyelmet a próza- és a versfordítás különbségeire. Előbbi esetében a nyelv nem kisebb, csak másféle szerepet játszik. Szerinte egy versnél az a fontos, hogy a fordító jó költő, egy regény esetében pedig „a próza kiváló művelője”²² legyen. Kifejt egy Montaigne-idézetet a költő és a fordító viszonyával kapcsolatban: „akkora különbség választ el bennünket önmagunktól, mint amekkora a különbség magunk és mások között.”²³ Ezt Goethe Faustjának ajánlásrészével magyarázza, amelyhez közöl több fordítást is. „Was ich besitze, seh ich wie im Weiten,/Und was verschwand, wird mir zur Wirklichkeiten.”²⁴ Ezt Márton László így tolmácsolja. „Ami enyém, azt messzeségben

²⁰ Kivételt jelenthetnek bizonyos esetben a kétnyelvű családból származók, vagy akik már kisgyermek koruktól kezdve párhuzamosan tanultak idegen nyelveket.

²¹ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Fordítás és kánon* = <http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/lit/fordit.htm> (2014.10.31).

²² SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Fordítás és kánon* = <http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/lit/fordit.htm> (2014.10.31).

²³ "et se trouve autant de différence de nous à nous-mêmes, que de nous à autrui". Michel de MONTAIGNE, *Essais*, Hachette, Paris, 1868. I. 209. Vö. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Fordítás és kánon* = <http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/lit/fordit.htm> (2014.10.31).

²⁴ Johann Wolfgang GOETHE, *Faust (Zuneigung)* = http://www.babelmatrix.org/works/de/Goethe,_Johann_Wolfgang_von/FAUST._Zueignung/en (2014.10.31). Vö. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Fordítás és kánon* = <http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/lit/fordit.htm> (2014.10.31).

látom,/S ami eltűnt, az lesz minden valóságom.”²⁵ Ezzel a példával arra utal, hogy csak akkor tudja a fordító megragadni a mű értelmét, akkor tudja azt igazán visszaadni, ha személyisége, ezáltal látásmódja hasonlít az alkotás szerzőjéhez. Ezen kívül a fordító, mint elemző sokszor új értelmezési horizontokat nyithat meg a munkája során.

A kultúráról alkotott véleménye alapján párhuzamba vonható Schleiermacherrel, aki szerint „a fordító a célnyelvi vagy a forrásnyelvi kultúra érdekében fordít.”²⁶ Szegedy-Maszák ezt ugyancsak fontosnak véli, mégis alapvetően meghatározónak a fordítónak a kultúrához való hozzáállását, annak értelmezését tartja. „Egészen más föladatot jelenthet a fordítás akkor, ha valaki a különbséget, sajátyszerűséget, viszonylagosságot és nem az egységet, az egyetemességet véli elsődlegesnek a kultúrákban, vagyis összeütközésként is szemléli a kölcsönhatásukat.”²⁷ Véleménye szerint a fordító művével akarva vagy akaratlanul is érzékelteti véleményét az adott kultúrköréről. A későbbiekben kitér még erre a témára egy gondolatban: „[a]mennyiben fordítani annyit jelent, mint távoli kultúrák között kapcsolatot teremteni, s e távolság éppúgy lehet tér-, mint időbeli, akkor korántsem könnyű megvonni a fordítás érvényességi körét.”²⁸

A magyar irodalmárok közül kettőt említ meg, akik ezzel a kérdéssel foglalkoztak, s akik, habár szakmájuk mestereiként tartandóak számon, mégis teljesen ellentétes elveket vallottak a műfordítással kapcsolatban. Egyikőjük Babits Mihály, aki a Nyugat egyik legjelentősebb költője volt, a másik Kosztolányi Dezső. Babits az „egységes kultúrát” tartotta a fordító vezérelvének, ő képviselte a formai, nyelvtani hűséget. Akkor ismert el „jónak” egy fordítást, ha a forrás és a célnyelvi szöveg minél jobban megfelelt egymásnak. Számára nem a közvetítés, hanem a majdnem szó szerinti visszaadás volt a lényeg. Nagyon sokáig a magyar műfordítás gyakorlatában az ő szemlélete volt mérvadó. Ezzel szemben Kosztolányi elvetette a nyelvi megegyezést, ő sokkal inkább a tartalmi, értelembeli „üzenet” átadásával foglalkozott. A költészet lényegének megnevezésekor a befogadót helyezi középpontba, és a célszöveget tekintette elsődlegesnek. Nézeteit kezdetben nem fogadták el, műveit sok támadás is érte a kritikusoktól, amelyre egyszer így válaszolt: „[a]lkotásnak látom a műfordítást, nem másolásnak.”²⁹ Ezzel a kijelentéssel gyakorlatilag mindent megmagyaráz. Habár ekkor nem

²⁵ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Fordítás és kánon* = <http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/lit/fordit.htm> (2014.10.31).

²⁶ Friedrich SCHLEIERMACHER, *A fordítás különféle módszereiről*, ford. DÖMÖTÖR Edit = *Kettős megvilágítás: Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*, szerk. JÓZAN Ildikó, JENEY Éva, HAJDU Péter, Bp., Balassi, 2007 (Pont fordítva, 4), 119–150. Vö. BARNÁ László, *Az ekvivalencia-fogalmak paradoxitása: „A harmadik nyelv”*, MANYE, Megjelenés alatt.

²⁷ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Fordítás és kánon* = <http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/lit/fordit.htm> (2014.10.31).

²⁸ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Fordítás és kánon* = <http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/lit/fordit.htm> (2014.10.31).

²⁹ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Fordítás és kánon* = <http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/lit/fordit.htm> (2014.10.31).

beszélt egyértelműen a nyelvi hűség hibáiról, mégis érezte, hogy egy mondatról-mondatra, szóról-szóra lefordított vers képtelen visszaadni azt a sokféle, elemien összetett gondolat- és hangzásvilágot, amelyet a forrásmű tartalmaz. Nem akkor fogjuk a költemény mondanivalóját megérteni, ha szó szerint azokkal a szavakkal tolmácsoljuk, amelyekkel annak szerzője megírta. A szavaknak zenéje, egyedi kiejtése van, a hangalak- és jelentésbeli különbségek pedig nem ültethetőek át ugyanúgy egy másik nyelvre. Kosztolányi módszerei sokkal átfogóbbak voltak. Tudta azt, hogy „a fordítás sikerének nem a forrásszöveghez való hűség a föltétele, hanem az, hogy az átköltés képes-e beilleszkedni a célnyelv hagyományába.”³⁰ Rába György így jellemezte Kosztolányi átköltéseit: „tulajdonképpen nem fordít, hanem magyarul gondolja végig a szöveget.”³¹ Ez pedig sokkal összetettebb feladat, mint a lexikális fordítás. Arra kellett figyelnie, hogy melyek azok az elemek, amelyeket muszáj megváltoztatnia ahhoz, hogy olyan hatást keltsen, mintha *nem* változtatott volna az alkotáson. „Míg Babits az idegen költemény elsajátítására törekedett, addig Kosztolányi figyelme két kultúra viszonyára, párbeszédére irányult. Nem annyira átadó s befogadó, mint inkább ösztönző s átértelmező kultúra összjátékára gondolt.”³² Ők nem fejtegették ugyan professzionálisan az ekvivalencia kérdését vagy problémakörét, de munkásságuk során gyakorlatban alkalmazták az ehhez kapcsolódó, általuk helyesnek tartott nézeteket.

Ebben az értelmezésben Babits lehetne a tökéletes megfeleltetés hírnöke, Kosztolányi pedig a fordításelméleti, nyelvi ekvivalencia elvetője. Ez a kijelentés azonban nem állja meg a helyét minden körülmények között. Szegedy-Maszáék gondolatait azzal egészíteném ki, hogy mindig vannak kivételek, nem célszerű általánosítani, még egy ilyen egyértelműnek látszó esetben sem. A költő egyben művész is, mikor fordít, alkot, és a saját meglátása, gondolatvilága, egyénisége, illetve alkalmanként az őt érő pillanatnyi impulzusok vezetik a tollát írás közben. Nem lehet teljesen determinálni őt, sem mint embert, sem mint alkotót. Az megállapítható, hogy Babits általában a grammatikai szöveghűséget helyezte előtérbe, de ennek az ellenkezőjére is találhatunk példát. Heinrich Heine *Es liegt der heiße Sommer*³³ című verse Babits tolmácsolásában sokkal inkább adaptációra, feldolgozásra emlékezteti az olvasót, mint a tőle megszokott, szigorúan formahű fordításra.

³⁰ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Fordítás és kánon* = <http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/lit/fordit.htm> (2014.10.31).

³¹ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Fordítás és kánon* = <http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/lit/fordit.htm> (2014.10.31).

³² SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Fordítás és kánon* = <http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/lit/fordit.htm> (2014.10.31).

³³ Heinrich HEINE, *Buch der Lieder, Es liegt der heiße Sommer* = <http://www.textlog.de/23174.html> (2014.11.08).

Heinrich Heine:
Es liegt der heiße Sommer³⁴

Es liegt der heiße Sommer
Auf deinen Wängelein;
Es liegt der Winter, der kalte,
In deinem Herzchen klein.

Das wird sich bei dir ändern,
Du Vielgeliebte mein!
Der Winter wird auf den Wangen,
Der Sommer im Herzen sein.

Babits Mihály:
Memento³⁵

A hajad olyan fekete
a ruhád oly fehér;
az ifjuság ígérete
az élettél felér.

Ó csal az ember élete!
Ki tudja, mi nem ér?
Ruhád is lesz még fekete,
hajad is lesz fehér...

Már a címe is sokat elárul, ugyanis a magyar változat paratextusa „Memento”.³⁶ Babits nem csak szavakat, hanem komplett nyelvtani szerkezeteket is megváltoztatott benne. Ezt a különbséget már az első sorokban is érzékelhetjük. „Es liegt der heiße Sommer/ Auf deinen Wängelein;”³⁷-t így alakítja át: „A hajad olyan fekete, a ruhád oly fehér.”³⁸ A folytatásban pedig: „Es liegt der Winter, der kalte,/ In deinem Herzchen klein.”³⁹ nála „az ifjuság ígérete/ az élettél felér.”⁴⁰ lesz. Az kiderül az értelmezés során, hogy egy személy jellemzését tárgyalja a vers. Babits interpretációjában a „Sommer”, azaz a nyár a fekete színt, a

³⁴ Heinrich HEINE, *Buch der Lieder, Es liegt der heiße Sommer* = <http://www.textlog.de/23174.html> (2014.11.08).

³⁵ BABITS Mihály, *Memento* = <http://vers-versek.hu/babits-mihaly/memento/> (2014.11.08).

³⁶ A „memento” valamilyen fontos dologra emlékeztető apró jel, szimbólum. (Saját meghatározás)

³⁷ Heinrich HEINE, *Buch der Lieder, Es liegt der heiße Sommer* = <http://www.textlog.de/23174.html> (2014.11.08).

³⁸ BABITS Mihály, *Memento* = <http://vers-versek.hu/babits-mihaly/memento/> (2014.11.08).

³⁹ Heinrich Heine, *Buch der Lieder, Es liegt der heiße Sommer* = <http://www.textlog.de/23174.html> (2014.11.08).

⁴⁰ BABITS Mihály, *Memento* = <http://vers-versek.hu/babits-mihaly/memento/> (2014.11.08).

„Wängelein” pedig a haját jelenti. A két összetartozó szó (Sommer–Wängelein, ill. fekete–haj) együtt lehetnének a fiatalság jelképei. Ezzel szembeállítja a költő a „Winter”-t, mint a fehér színt, és a „Herzchen”-t, mint a ruhát. Ahogyan az előző két lexémapár, ez utóbbiak is képezhetnének egységet, amely ezúttal az idő múlására, az öregedés, a visszafordíthatatlan változás folyamatára utalhat. A második versszakban jön a kifejezések cseréje: „Das wird sich bei dir ändern,/ Du Vielgeliebte mein!/ Der Winter wird auf den Wangen,/ Der Sommer im Herzen sein.”⁴¹ „Ó, csál az ember élete!/ki tudja, mi nem ér?/ Ruhád is lesz még fekete,/ hajad is lesz fehér...”⁴² – olvashatjuk Babits sorait. Itt a fehér ruha feketévé válása, elsötétedése és a haj kivilágosodása két lehetőségre is referálhat. Vonatkozhat egy részről a jellemzett személy életében bekövetkező változásokra, ahogyan idővel tapasztalatlanból bölccsé, éretté válik, ahogyan az élet tanítja, formálja őt. Ez magyarázhatná a színek váltakozását. Utalhat azonban még be a nem következett, de egyszer elkezdődő elmúlás, idősödés végérvényes, szomorú és megváltoztathatatlan folyamatára, amelybe az embernek bele kell törődnie. Mégis a csendes lemondás hangjából a visszahozni vágyott fiatalság ígérete érződik ki. Ezzel az alkotásával Babits teljesen ellentmond saját elveinek, szinte új művet ad ki a kezéből. Ezért nem jelenthetjük ki minden kétséget kizáróan, hogy ő csak nyelvi megegyezés képviselőjének szerepét töltötte be.

Célnyelvi hatások

Barna László is kifejti, hogy az adott idegen nyelvű szó soha sem rendelkezhet ugyanolyan jelentéskörrel és hatással a célnyelvi kontextusban, mint amelyet a forrásnyelvi kulturális közegben birtokolt. „Abban az esetben is elkülönbözők a jelentés és a hatás, ha a forrásnyelvi és a célnyelvi szavak végső etimonja azonos, például az angol nyelvű *house*, a német nyelvű *Haus* és a magyar nyelvű *ház* esetében.”⁴³ Elég abba belegondolunk, hogy németül mennyire más jelentéstartalmat hordozhat ez a szó, ha kicsit kibővítjük. Például a német *’nach Hause’* jelentése *’haza’*. Ilyenkor egyértelmű, hogy abba bizonyos házba megy az illető, ahol lakik. Ezzel szemben a magyar nem mond olyat a *’megyek haza’* helyett, hogy *’megyek a házba’*. Mondhatna, viszont akkor nem egyértelmű, hogy milyen házról is beszél pontosan. Magyar felfogásban a *’haza’* szó nem csak a lakásra, a helyre utalhat, ahol élnek,

⁴¹ Heinrich HEINE, *Buch der Lieder, Es liegt der heiße Sommer* = <http://www.textlog.de/23174.html> (2014.11.08).

⁴² BABITS Mihály, *Memento* = <http://vers-versek.hu/babits-mihaly/memento/> (2014.11.08).

⁴³ BARNÁ László, *Az ekvivalencia-fogalmak paradoxitása: „A harmadik nyelv”*, MANYE, Megjelenés alatt.

sokszor használják a hazafiság hangoztatásakor, a szülőföld megnevezésekor is. A német ezt a „Heimat”-tal fejezi ki. Továbbhaladva különbség van a német „zu Hause” és „Zuhause” között is. Fordítani csak az ’otthon’ szóval tudjuk, értelmezése mégis más. Arról nem is beszélve, hogy a magyar nyelv különbséget tesz az ’ittthon’ és az ’otthon’ között, melyek ráadásként egyaránt jelenthetik a lakóhelyet és az országot is. Míg magyarul a ’haza’ lehet ’szülőföld’ is, addig egy német nem mondja a ’Heimat’ helyett azt, hogy ’Geburtserde’. Ebből is láthatjuk, hogy hiába származnak egy töről a szavak, mindig mást fognak jelenteni, az eltérő kulturális beágyazottság és értelmezési szabályrendszer miatt.

Mary-Snell Hornby is foglalkozott a témával, és kimondta, hogy „az ekvivalencia fogalma nem alkalmas arra, hogy a fordítástudomány központi kategóriája legyen.”⁴⁴ Sőt, tévútra visz minket, azt a látszatot keltve, mintha a nyelvek között tiszta szimmetria lenne. „Könyvében az angol *equivalence* és a német *Äquivalenz* terminusok kialakulásának és fejlődésének tudománytörténeti áttekintésével szellemesen azt bizonyítja be, hogy még az angol *equivalence* és a német *Äquivalenz* fogalmak sem tekinthetők egymással „ekvivalensnek”.⁴⁵ Kiegészítésképpen megjegyzendő, hogy német „Äquivalent”, „Äquivalenz” és az angol „equivalency” a szótárak szerint sem teljesen azonos jelentésűek.⁴⁶

A formális ekvivalenciát Eugene A. Nida 1964-ben a következőképpen definiálta: „[f]ormális ekvivalenciáról akkor beszélhetünk, ha a fordítás a lehető legnagyobb mértékben megőrzi a forrásnyelv formai sajátosságait.”⁴⁷ Ezt értelmezve az ekvivalencia ismét az „egyenértékűség” képében jelenne meg, ami félrevezeti az elemzőt. Egy évvel később J. C. Catford határozottabban fogalmazza meg álláspontját: „[e]gy célnyelvi elem formális ekvivalenciájának feltétele, hogy a célnyelvi lexikai elem vagy grammatikai struktúra

⁴⁴ Mary SNELL-HORNBY, *Translation Studies: An Integrated Approach*, Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 1988. Vö. BARNA László, *Az ekvivalencia-fogalmak paradoxitása: „A harmadik nyelv”*, MANYE, Megjelenés alatt.

⁴⁵ Mary SNELL-HORNBY, *Translation Studies: An Integrated Approach*, Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 1988. Parafrázeálja Klaudy Kinga, ld. KLAUDY Kinga, *Fordítás I.: Bevezetés a fordítás elméletébe*, Bp., Scholastica, 1997, 103. Vö. BARNA László, *Az ekvivalencia-fogalmak paradoxitása: „A harmadik nyelv”*, MANYE, Megjelenés alatt.

⁴⁶ ’ellenérték’, ’egyenérték’, ’megfelelő’, ’ekvivalens’. Vö. Art. ’Äquivalent’ = HALÁSZ Előd, FÖLDES Csaba, UZONYI Pál, *Német Magyar Szótár, Deutsch-Ungarisches Wörterbuch*, Bp., Akadémiai Kiadó, 2011, 51.

„egyenértékűség”, „ekvivalencia”, „matematikai halmazok kölcsönös megfelelése”. Vö. Art. Äquivalenz = HALÁSZ Előd, FÖLDES Csaba, UZONYI Pál, *Német Magyar Szótár, Deutsch-Ungarisches Wörterbuch*, Bp., Akadémiai Kiadó, 2011, 51.

’egyenértékű’, ’egyenlő értékű’, ’egyenlő erejű’, ’azonos’, ’megfelel valaminek’, ’felér valamivel’, ’azonos jelentésű szó’, ’egyenérték’, ’megfelelő, azonos érték’. Vö. Art. ’equivalency’, ’equivalence’ = ORSZÁGH László, MAGAY Tamás, *Angol-Magyar Szótár, English-Hungarian Dictionary, Klasszikus Nagyszótárak*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1998, 507.

⁴⁷ KLAUDY Kinga, *Fordítás I.: Bevezetés a fordítás elméletébe*, Bp., Scholastica, 1997, 194. Vö. Eugene Albert NIDA, *Toward a Science of Translating*, Leiden, Brill, 1964. Vö. BARNA László, *Az ekvivalencia-fogalmak paradoxitása: „A harmadik nyelv”*, MANYE, Megjelenés alatt.

ugyanolyan helyet foglaljon el a célnyelv rendszerében[,] mint a forrásnyelvi grammatikai struktúra vagy lexikai egység foglalt el a forrásnyelv rendszerében.”⁴⁸ Meghatározása sarkítva emlékeztethet matematikai, logikai elméletre is,⁴⁹ mert úgy írja le, mintha a nyelvek egymásnak megfeleltethető halmazok lennének, amelyekből egy elemet nyugodtan, átalakítás nélkül át lehetne illeszteni a másikba. Mivel tudjuk, hogy a szigorúan matematikai, logikai ekvivalencia-fogalom nincs analóg viszonyban a fordítástudományival, Catford elmélete a mi esetünkben nem hasznosítható.

Alapvető problémát jelenthet az, hogy sokan magát a lefordított szöveget másodlagosnak, alacsonyabb rendűnek tartják, mint a forrását. Ezzel kapcsolatban vet fel egy fontos kérdést Klaudy Kinga *Fordítástudomány az ezredfordulón* című írásában: „[h]a ugyanis a célnyelvi szöveget nem a forrásnyelvi szöveg másodrangú (netán rontott) változatának fogjuk fel, hanem saját jogán is méltó kutatási tárgynak tartjuk, akkor azonnal felmerül a kérdés, vannak-e a fordítás eredményeképpen keletkezett szövegeknek olyan általános (univerzális) sajátosságai, amelyek megkülönböztetik őket az eredeti, nem fordítás eredményeképpen született szövegektől?”⁵⁰ Ha erre a kérdésre igennel válaszolunk, az máris újabb értelmezési síkot nyit meg előttünk. Eszerint a szöveg gazdagodik az által, hogy át lesz ültetve egy másik nyelvre, újabb tulajdonságokat kaphat, tehát egyáltalán nem biztos, hogy alárendeltje lenne az eredetinek, sőt, ilyen felfogásban éppen a forrásnyelvi szöveg lenne kisebbségi. De ez a feltételezés azt is eredményezheti, hogy minél több fordítás készül egy adott műről, annál nagyobb lesz annak az eszmei és nyelvi értéke is, mert az átköltött alkotások mindegyike hozzátesz valamit a saját eltérő, egyéni értelmezési rendszerében.

Az ismert filozófus, Hans-Georg Gadamer szerint a szövegben az igazán lényeges elem a szó (Wort). Véleménye szerint a szó ún. önprezenciája (Selbstpräsenz) a lényeg, amelyet teljesen csak az irodalmi szövegben nyerhet el, de ezt nagyon nehéz kiragadni. Gadamer gondolatai azt közvetítik, hogy „az irodalmi szöveg saját státusszal rendelkezik”⁵¹ és hogy az „értelmevonalakozások szövevénye soha nem merül ki teljesen azokban a

⁴⁸ KLAUDY Kinga, *Fordítás I.: Bevezetés a fordítás elméletébe*, Bp., Scholastica, 1997, 194. Vö. John Cunnison CATFORD, *A Linguistic Theory of Translation*, London, OUP, 1965. Vö. BARNA László, *Az ekvivalencia-fogalmak paradoxitása: „A harmadik nyelv”*, MANYE, Megjelenés alatt.

⁴⁹ BARNA László, *Az ekvivalencia-fogalmak paradoxitása: „A harmadik nyelv”*, MANYE, Megjelenés alatt.

⁵⁰ KLAUDY Kinga, *Fordítástudomány az ezredfordulón* = http://epa.oszk.hu/02100/02137/00001/pdf/EPA02137_ISSN_1219543X_tomus_9_fas_1_2004_hun_eng_157-170.pdf (2014.10.31).

⁵¹ Hans-Georg GADAMER, *Szöveg és interpretáció*, ford. HÉVIZI Ottó = *Szöveg és interpretáció*, szerk. BACSÓ Béla, Bp., Cserépfalvi, é. n., 34. Vö. BARNA László, *Az ekvivalencia-fogalmak paradoxitása: „A harmadik nyelv”*, MANYE, Megjelenés alatt.

relációkban, amelyek a szavak főjelentései között állnak fenn.”⁵² Azaz az elsődleges, fő jelentések nem tartalmazzák mindig azokat az értelmezési lehetőségeket, amelyeket egy szó magában hordozhat.

A „gondolati mag”

Hogyan lehetne mégis elérni, hogy az idegen nyelven megírt gondolatok, átadni szándékolt érzelmek, a mondanivaló egy célnyelvi olvasóra ugyanolyan hatást tegyen, mint forrásnyelvire, vagy továbbemelve, mint magára a szerzőre? Vajon elég ehhez két nyelv? Egy olyan elméletet szeretnék kifejteni, és szakértők bizonyításaival alátámasztani, amely egyszerre mond igent és nemet is a feltett kérdésekre.

A leíró nyelvészeti ekvivalencia az elemzéshez kiindulópontul a forrásnyelvi szöveget veszi, és ahhoz viszonyítva méri, értékeli a célnyelvi variánst. Ez azzal magyarázható, hogy a forrásnyelvi változat volt előbb, az az eredeti, automatikusan ahhoz térnek vissza. Viszont ha az egész rendszert hermeneutikai szempontból vizsgáljuk, megváltoztatható lenne a kiindulás (nullpont). Ez azon alapszik, hogy a két nyelven leírt szövegeknek van közös pontja, metszete, amely összekapcsolja őket. Ezt nevezhetjük nyelven kívüli tartalomnak, mediális nyelvnek, „gadameri önprezenciának”,⁵³ metakommunikatív üzenetnek, „harmadik nyelvnek”(tertium comparationis),⁵⁴ vagy ún. gondolati magnak.⁵⁵ Ha elmozdul a viszonyítási pont, akkor átrendeződhetnek a korábban kötöttnek hitt kategóriák, és eltolódik a forrásnyelvi szöveg pozíciója, helyét a gondolati mag veszi át, amely „gondolkodási nullpontként jelentkezik a fordító számára, és alapul szolgálhat a fordítási folyamat során.”⁵⁶ A forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg koordinatív viszonyban áll egymással, és azok mindig a gondolati mag reprezentációi. Nincs tehát alá- vagy fölérendeltség, a két vizsgált nyelv egyenlő, mindkettő a „mag” származéka. A nullpont kiindulási szerepét más értelmezésben, kis részben és nem teljesen, de átveheti a forrásnyelvi szöveg, mivel az keletkezett először, ott

⁵² Hans-Georg GADAMER, *Szöveg és interpretáció*, ford. HÉVIZI Ottó = *Szöveg és interpretáció*, szerk. BACSÓ Béla, Bp., Cserépfalvi, é. n., 34. Vö. BARNA László, *Az ekvivalencia-fogalmak paradoxitása: „A harmadik nyelv”*, MANYE, Megjelenés alatt.

⁵³ Hans-Georg GADAMER, *Szöveg és interpretáció*, ford. HÉVIZI Ottó = *Szöveg és interpretáció*, szerk. BACSÓ Béla, Bp., Cserépfalvi, é. n., 34. Vö. BARNA László, *Az ekvivalencia-fogalmak paradoxitása: „A harmadik nyelv”*, MANYE, Megjelenés alatt.

⁵⁴ BARNA László, *Az ekvivalencia-fogalmak paradoxitása: „A harmadik nyelv”*, MANYE, Megjelenés alatt.

⁵⁵ BARNA László, *Az ekvivalencia-fogalmak paradoxitása: „A harmadik nyelv”*, MANYE, Megjelenés alatt.

⁵⁶ BARNA László, *Az ekvivalencia-fogalmak paradoxitása: „A harmadik nyelv”*, MANYE, Megjelenés alatt.

ismerszik fel először a gondolati mag, amelynek mindkét reprodukcióban meg kell majd jelennie.⁵⁷

Umberto Eco is helyeselte azt az elméletet, hogy szükség van egy bizonyos harmadik nyelvre, mert „A” kifejezéstől úgy juthatunk el a „B”-be, hogy keresztülhaladunk a „C”-én, amely mindkettőt magába foglalja.⁵⁸ Ha valóban létezne az ún. „C” halmaz, az lenne a tökéletes nyelv.

A „rejtett tartalom” meglétéről és fontosságáról több alkotó is beszélt. Gideon Toury a fordítói döntések mögött rejlő működési rendszert elemzi, amelyre nincsenek konkrét, érvényes szabályok. A célnyelv felé próbálja fordítani a figyelmet, és az elfogadhatóság követelményét tartja fontosnak a célnyelvi olvasók érdekében.⁵⁹

Walter Benjamin szerint a „szavak hű lefordítása szinte sosem adhatja vissza az eredeti mű értelmét.”⁶⁰ „Meg kell különböztetnünk az elgondolt dolog és az elgondolás módjának intencióját.”⁶¹ Szerinte a fordítás a rejtett tartalom kinyilatkoztatását helyezi előtérbe: „a fordítás az, ami a művek örök továbbélésén és a nyelvek végtelen újjáéledésén kigyúlva, elvégzi mindig a nyelvek szent sarjadásának próbáját: mennyire jár közel rejtett tartalmuk a kinyilatkoztatáshoz.”⁶² Az általa rejtett tartalomnak nevezett gondolati dolog asszociálhat a korábban említett „maggal”, ami a mű megalkotási- és fordítási folyamataiban is szervesen jelen van. Ez a kinyilatkoztatás csak egy bizonyos, tökéletes, tiszta, de soha hozzá nem férhető nyelven lehetne elérhető. Úgy definiálja, hogy „ami a nyelvek alakulásában megmutatkozik, sőt, megteremtődni próbál, az a tiszta nyelv magva éppen.”⁶³ Szerinte a fordítás egyetlen és hatalmas képessége az, hogy visszanyerje ezt a „tiszta nyelvet”,

⁵⁷ BARNA László, *Az ekvivalencia-fogalmak paradoxitása: „A harmadik nyelv”*, MANYE, Megjelenés alatt.

⁵⁸ Umberto ECO, *A tökéletes nyelv keresése*, ford. GÁL Judit, KELEMEN János, Bp., Atlantisz, 1998, 327. Vö. BARNA László, *Az ekvivalencia-fogalmak paradoxitása: „A harmadik nyelv”*, MANYE, Megjelenés alatt.

⁵⁹ Gideon TOURY, *In Search of a Theory of Translation*, Tel-Aviv, The Porter Institute for Poetics and Semiotics, 1980. Vö. BARNA László, *Az ekvivalencia-fogalmak paradoxitása: „A harmadik nyelv”*, MANYE, Megjelenés alatt.

⁶⁰ Walter BENJAMIN, *A műfordító feladata*, ford. TANDORI Dezső = *Kettős megvilágítás: Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*, szerk. JÓZAN Ildikó, JENEY Éva, HAJDU Péter, Bp., Balassi, 2007 (Pont fordítva, 4), 191. Vö. BARNA László, *Az ekvivalencia-fogalmak paradoxitása: „A harmadik nyelv”*, MANYE, Megjelenés alatt.

⁶¹ Walter BENJAMIN, *A műfordító feladata*, ford. TANDORI Dezső = *Kettős megvilágítás: Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*, szerk. JÓZAN Ildikó, JENEY Éva, HAJDU Péter, Bp., Balassi, 2007 (Pont fordítva, 4), 188. Vö. BARNA László, *Az ekvivalencia-fogalmak paradoxitása: „A harmadik nyelv”*, MANYE, Megjelenés alatt.

⁶² Walter BENJAMIN, *A műfordító feladata*, ford. TANDORI Dezső = *Kettős megvilágítás: Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*, szerk. JÓZAN Ildikó, JENEY Éva, HAJDU Péter, Bp., Balassi, 2007 (Pont fordítva, 4), 188. Vö. BARNA László, *Az ekvivalencia-fogalmak paradoxitása: „A harmadik nyelv”*, MANYE, Megjelenés alatt.

⁶³ Walter BENJAMIN, *A műfordító feladata*, ford. TANDORI Dezső = *Kettős megvilágítás: Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*, szerk. JÓZAN Ildikó, JENEY Éva, HAJDU Péter, Bp., Balassi, 2007 (Pont fordítva, 4), 193. Vö. BARNA László, *Az ekvivalencia-fogalmak paradoxitása: „A harmadik nyelv”*, MANYE, Megjelenés alatt.

amely idegen nyelvbe száműzetett, s amely annak az értelemi terhét hordozza. Mintha a fordítás a forrásnyelvi szöveg „tisztatlanságát” venné el, megváltaná, megszabadítaná. Meglátása szerint ennek megvalósítása lenne a műfordító feladata.⁶⁴ A célnyelvi elemek értelemvonatkoztatásainak „fertőzöttsége” miatt azonban ez örökké elérhetetlen, túl magasra tett lécezt jelent a fordítók számára. Természetesen itt a fertőzöttség a fordításközbéli átalakításokat, változásokat szimbolizálja, amelyek által az idegen nyelvű szó eredeti formája, „tisztasága” a semmibe veszik. Ha nem lennének ezek az átalakítások, akkor létezne ez a bizonyos „harmadik nyelv” (reine Sprache). Mivel változtatások nélkül nem lehet fordítani, vagyis az angol szó önmagában, forrásnyelven soha nem egyezik meg a némettel vagy a magyarral, nem jöhet létre ez a tiszta nyelv. Benjamin a fordítás szabadságának fogalmát egy magasabb szintre emeli, amellyel egyúttal elveti a fordítási hűség minőségének vizsgálatát: „a szabadság a tiszta nyelv kedvéért érvényesül a maga nyelvén.”⁶⁵

Az amerikai magyar nyelvészet egyedüli képviselője, Antal László szintén hasonló elméletet dolgozott ki, három szintre építve a forrásnyelv jeleiből, jelentéseiből az ún. denotátumokon (nyelven kívüli tartalmak) keresztül a célnyelv jelentéseihez és jeleihez haladva. Tulajdonképpen ugyanazt a „mag-teóriát” adja vissza jeltárgyak és denotátumok szintjén, mint a korábban megnevezett alkotók. Mintha „ki kellene lépni” az adott nyelvek kereteiből, azért, hogy megérthető és átadható legyen a valós tartalom. Antal megfogalmazásában „[a] fordítás mint művelet nem más, mint [amikor] egy bizonyos nyelv jelentésein keresztül leírt denotátumot egy másik nyelv jelentésein keresztül írunk le”.⁶⁶ Ezzel pedig egyidejűleg azt is kimondja, hogy nem kell a másik nyelv jelentéseinek azonosnak lenniük az első nyelv jelentéseivel.⁶⁷

„Fordítás a fordításban”

Szegedy-Maszák Mihály szerint: „a forrásszöveg föladatakat jelöl ki, melyekre a célszöveg megoldásokat kínál, ám e hermeneutikai tevékenység párbeszédszerű s a

⁶⁴ Walter BENJAMIN, *A műfordító feladata*, ford. TANDORI Dezső = *Kettős megvilágítás: Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*, szerk. JÓZAN Ildikó, JENEY Éva, HAJDU Péter, Bp., Balassi, 2007 (Pont fordítva, 4), 193–194. Vö. BARNA László, *Az ekvivalencia-fogalmak paradoxitása: „A harmadik nyelv”*, MANYE, Megjelenés alatt.

⁶⁵ Walter BENJAMIN, *A műfordító feladata*, ford. TANDORI Dezső = *Kettős megvilágítás: Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*, szerk. JÓZAN Ildikó, JENEY Éva, HAJDU Péter, Bp., Balassi, 2007 (Pont fordítva, 4), 193. Vö. BARNA László, *Az ekvivalencia-fogalmak paradoxitása: „A harmadik nyelv”*, MANYE, Megjelenés alatt.

⁶⁶ ANTAL László, *A jelentés világa*, Bp., Magvető, 1978. Vö. BARNA László, *Az ekvivalencia-fogalmak paradoxitása: „A harmadik nyelv”*, MANYE, Megjelenés alatt.

⁶⁷ BARNA László, *Az ekvivalencia-fogalmak paradoxitása: „A harmadik nyelv”*, MANYE, Megjelenés alatt.

szembenállás is a lényegéhez tartozik. Minden fordítás cél irányította tevékenység, de ez a cél nagyon különböző lehet.”⁶⁸ Ezen kívül felvet még egy problémát, amely megkérdőjelezi a fordítások hasznosságát és értelmét: „a forrásszöveghez a megfelelés jegyében igazodó fordítás márcsak azért is sebezhető lehet, mert az eredetinek tekintett szöveg maga is tartalmazhat fordítást vagy olyan részalkotókat, amelyek harmadik örökséghez tartoznak.”⁶⁹ Ezzel egy ún. hármass rétegezettséget vezet elő, amely az ekvivalencia-probléma mellett újdonságként szerepel. Ez a „fordítás a fordításban”, amely kibővíti az értelmezési és az átadási lehetőségek tárházát.

A leírtakból láthatjuk, hogy a fordítástudományhoz milyen problémakör tartozik, és amelyből véleményem szerint egészen újszerű intertextuális reláció ismerszik fel, jelesen, hogy teljes ekvivalencia csak abban az esetben lenne érvényes, ha létezne egy nyelvek közötti, azokon túllépő, de azokat magába foglaló, harmadik, tiszta nyelv. Mivel ez nem létezik és soha nem is fog létezni, körülhatárolni igen, de megfogni, felhasználni nem tudjuk – nem több egy jól hangzó gondolatnál, így tökéletes ekvivalencia sincsen.⁷⁰ Létezhet azonban ún. optimális ekvivalencia, amely alatt azokat a köztes megoldásokat értjük, amelyeket a fordító alkalmaz (nyelvi, formai, tartalmi átalakítások etc.), hogy minél jobban megfeleltesse egymásnak a két szöveget. Hogy hogyan működik ez a gyakorlatban, ezt Goethe *Erlekönig* című balladájának segítségével szemléltetem.

Az *Erlekönig* címvariánsai

Nem a formai elemzésre, hanem a tartalmi, értelmezési lehetőségek kibontakoztatására helyezem a hangsúlyt. Először is a címet szeretném megvizsgálni. A mű feltehető forrása egy dán népballada, amelynek mintáját Goethe *Erlekönigs Tochter* címen kapta meg Herdertől.⁷¹ Ebben a műben az *Ellekonge Elle* része, amely lehet *Elf* is, az ó-német *alp/elp*-ből származik, és az angolszász *alf/elf* szavakkal azonos jelentésű. Az *Erle* németül és dánul is égerfát jelent.⁷² Dóczi Lajos saját címválasztását úgy indokolja meg, hogy visszautal a szó eredetére, illetve azon szándékára, hogy nem akarták a paratextusból⁷³ kihagyni a „fával való rokonság”

⁶⁸ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Fordítás és kánon* = <http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/lit/fordit.htm> (2014.10.31).

⁶⁹ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Fordítás és kánon* = <http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/lit/fordit.htm> (2014.10.31).

⁷⁰ A monogenezis–poligenezis elméletére kitérve, a „harmadik nyelv teóriája” csak akkor lehetne érvényes, ha a monogenezist vesszük kiindulópontnak.

⁷¹ <http://mek.oszk.hu/07200/07217/07217.htm#n19> = (2014.11.06). Vö. DÓCZI Lajos, *Goethe költeményei, Dóczi Lajos munkái, X. kötet* = <http://mek.oszk.hu/07200/07217/07217.htm#n19> (2014.11.06).

⁷² FARKAS Nóra, *Goethe lírája magyarul – az Erlekönig fordításai*, Iskolakultúra, 2007, 17. évf., 8–10. sz., 132.

⁷³ Gérard Genette terminológiájában a cím paratextus. Vö. GÉRARD GENERETTE, *Transztextualitás*, ford. BURJÁN Monika, Helikon, 1996, 1–2. sz., 84.

megjelölését. „Én két okból merészem a «Cserfa- király» nevezetet használni; első az, hogy a ballada naivitásához inkább a naiv, mint a szabatos elnevezés való, a mit Goethe is érezhetett, mert bátran írhatta volna ő is «Elfenkönig» vagy «Elfkönig», ha a «fára» való vonatkozást elkerülendőnek vélte volna. Második okom az, hogy a későbbi német commentatorok fölé helyezem Herdert, a ki a ballada dán mintáját Goethével közlőtte, Erlkönigs Tochter cím alatt. Grimm ezért hibáztatta, hogy az Ellekonge nevet, mely Elfekonge helyett áll, tévesen fordította Erlkönigre. Ámde Elle dán nyelven csakugyan annyi, mint Erle.”⁷⁴

Farkas Nóra tanulmányában az *elf* szóra kifejezett figyelmet fordít, többek között ebből vezeti le azt a gondolatát, miszerint a Tolkien világ alapjául szolgálhatna a ballada megértésének. „Ez utóbbi szó ma már nálunk is ismert: A gyűrűk urában tündeként fordították, de Szász Károly a maga korában joggal fordíthatta villinek is, mivel akkor még ez a szó is be volt „véve az elf-fogalomba”, ahogy ő maga a fordításához fűzött jegyzetben megjegyzi.”⁷⁵

A megfogalmazási, szerkesztési hibáktól, a nem megfelelő szóhasználattól eltekintve az olvasónak az a benyomása, mintha a szerző a saját véleményét akarná „ráerőltetni” a célközönségre. Gyakorlatilag semmilyen adekvátabb írásos bizonyítékot nem nevez meg, amelyben az állna, hogy a filmbeli *elf* ugyanaz lehet, mint Goethe balladájában az *Erl* előtagot kapó király. Minden erre alapozott fejtegetése tehát egyszerű feltételezés, ami valószínűleg úgy születhetett meg benne, hogy a *Gyűrűk urának* megtekintése előtt vagy után elolvasta az *Erlköniget*, és összehasonlítva a kettőt arra jutott, hogy elméletileg a filmben szereplő elfek betölthetnék a ballada világában élő mesés alakok szerepét. Mivel személyesen nem ismerem Farkas Nórát, nem jelenthetek ki az alkotási körülményeivel, szokásaival kapcsolatban semmit sem biztosan, ebben az értelemben az én véleményem csupán szubjektív megközelítés. Mégis elgondolkodtató, hogy az egész tanulmánycikkét egy olyan hivatalosan nem argumentált asszociációra alapozza, amely kezdetben jól hangozhat, első hallásra hiteles lehet, később viszont nagyot tévedhet vele.

Számára ez a kiindulópont, ebből származtatja a későbbi következtetéseit, valamint ebből az összefüggésből kombinálja ki a *villi* szó jelentőségét. „Még egy elnevezést tudnék javasolni, ami mára már átvette az egykori villi szerepét: főleg a Gyűrűk ura fordítása nyomán az elfeket ma már tündéknek szokás hívni – de ennek a szónak a jelentése is kicsit homályos, kicsit megfoghatatlan, éppannyira, mint az eredeti *elf* szóé: mert éppúgy jelenthet kis,

⁷⁴ <http://mek.oszk.hu/07200/07217/07217.htm#n19> = (2014.11.06). Vö. DÓCZI Lajos, *Goethe költeményei. Dóczy Lajos munkái, X. kötet* = <http://mek.oszk.hu/07200/07217/07217.htm#n19> (2014.11.06).

⁷⁵ FARKAS Nóra, *Goethe lírája magyarul – az Erlkönig fordításai*, Iskolakultúra, 2007, 17. évf., 8–10. sz., 132.

szárnyas, rosszcsont, vidám-tündéreket, (...) mint misztikus, földöntúli, felsőbbrendű lényeket”.⁷⁶ Ami számomra kiábrándító volt, az egyrésről a szerzőnk tökéletes meggyőződése a felől, hogy vagy a könyvet vagy a filmet mindenki ismeri, tehát a tünde szó gondolati síkon való elhelyezése nem okozhat problémát, egyedül csak a fiatal generáció tagjaira nézve lehetne nehezebb feladat, akiknek ismeretlen ez a film. Nem az ötletben, vagy a fogalom tudományos interpretációjában látom az irrelevanciát, hanem magában a kijelentésben, ahogyan nem is ad lehetőséget arra, hogy tévedhet. Márpedig létezik olyan felnőtt, aki nem a Tolkien-világ bűvöletében élt, s ebből kifolyólag nem tudja, mik azok a tündék.⁷⁷

Megindokolja, hogy miért nem elégedett a ballada magyar fordításainak címadásaival. Kiemeli, hogy a Tündérr király megnevezés túlzott pozitív kicsengése, a Rémm király pedig előre félelemkeltő hatása miatt nem alkalmas, nem helyes. Szerinte a lefordított műnek olyan cím a megfelelő, amely visszaadja az eredeti alkotás ambivalenciáját, azaz az ellentétes érzelmek egyidejű megnyilvánulását. A paratextus legyen homályos, akkor jó, ha első olvasatra egy semleges képet idéz elő bennünk. A lényeg, hogy ne tudjuk eldönteni a királyról és magáról a versről sem, hogy milyen hatást kelt majd. Ezért veti el Závodszy Zoltán és Képes Géza címalternatíváit, mert „túl sokat árulnak el” az alkotásról, és helyezi előtérbe a Villikirályt, amely sokak számára ismeretlen, idegen kifejezés.⁷⁸ Azt azonban, hogy milyen is valójában az általa helytelennek tartott tündér-fogalom, részletesebben nem fejti ki.

A „tündér” lehet természetfölötti képességekkel megáldott, jó vagy rossz⁷⁹ lény, aki szinte mindig női formában jelenik meg.⁸⁰ Ide kapcsolható a „driád, mint erdei nimfa”⁸¹

⁷⁶ FARKAS Nóra, *Goethe lírája magyarul – az Erlkönig fordításai*, Iskolakultúra, 2007, 17. évf., 8–10. sz., 133.

⁷⁷ ’tündeholdfény’: csak rövid időre feltűnő, ’tündeöröm’: hamar elmúló, ’tünde leány’: Tündéhez hasonló Vö. Art. ’tünde’ = JUHÁSZ József, SZÖKE István, O. NAGY Gábor, KOVALOVSKY Miklós, *Magyar Értelmező Kéziszótár, L–ZS*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1999, 1417. Vö. JUHÁSZ József, SZÖKE István, O. NAGY Gábor, KOVALOVSKY Miklós, *Magyar Értelmező Kéziszótár*, Akadémiai Kiadó, Bp., 2008, 1382.

⁷⁸ FARKAS Nóra, *Goethe lírája magyarul – az Erlkönig fordításai*, Iskolakultúra, 2007, 17. évf., 8–10. sz., 133.

⁷⁹ Nincs konkrét meghatározása, szubjektív, kontextustól függ az értelmezésük.

⁸⁰ ’Természetfölötti képességekkel felruházott, csodás szépségű, (jóságos) mesebeli (női) lény’, ’Elbűvölően szép, fiatal nő./ Bájos, kedves, jóságos nő’, ’Züllött nő’ (gúny), ’tündérszépség’ Vö. Art. ’tündér’ = JUHÁSZ József, SZÖKE István, O. NAGY Gábor, KOVALOVSKY Miklós, *Magyar Értelmező Kéziszótár, L–ZS*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1999, 1417.

’Varázshatalmú, mesebeli ifjú nő. Általában jóságos, de lehet rosszindulatú is. A tünik származékszava. A Tünde női nevet Vörösmarty Mihály alkotta.’ Vö. Art. ’Tündér’ = SÁRKÖZI Máttyás, *Mit is jelent?*, Bp., Osiris, 2005, 648.

⁸¹ ’Driád, mint erdei nimfa’ Vö. Art. ’driád’ = JUHÁSZ József, SZÖKE István, O. NAGY Gábor, KOVALOVSKY Miklós, *Magyar Értelmező Kéziszótár, L–ZS*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1999, 245. Vö. ’erdei nimfák a görög mitológiában, a fák védőistenei’ Vö. Art. ’driád’ = TOLCSVAI NAGY Gábor, *Idegen Szavak Szótára, A magyar nyelv Kézikönyvtára*, Bp., Osiris, 2007, 263.

meghatározás is, habár a „nimfa” önmagában más jelentéstartalmat hordoz.⁸² Ebből kifolyólag, a rejtélyes Erlikönig sem tünde, sem tündér nem lehetne, a lányai már annál inkább, viszont ők nem kaptak helyet a paratextusban.

Az elején nem tudjuk egyértelműen meghatározni, milyen is lehet a megnevezett alak, de kíváncsiságot kelt abban, aki csak véletlenül vette kezébe a kötetet. A figyelemfelkeltő, netán érthetetlennek is tűnő címválasztással elérhető lehet, hogy a könyvtárban bóklászó diák beleolvas a műbe, megtetszik neki, és esetleg a továbbiakban foglalkozik még vele. Ez a módszer azonban kétoldalú. Ellentétes hatást is kiválthat, ha például valaki időhiányában egyszerűen átsiklik a számára idegen szót tartalmazó címen, nem áldoz rá pár percet sem, hogy legalább magának definiálja, és többé eszébe sem jut kinyitni a fordításkötetet. Az ismeretlennel való játék nem mindig működőképes.

A villit ezen megfeythetlensége miatt tartja Farkas Nóra kiemelkedőnek, és sarkítva, szinte magának indokolja meg e fordítási lehetőség nem várt elterjedését. Leírja, hogy Vas István ezt a paratextust tulajdonképpen Szász Károlytól vette át, és népszerűségét mi sem igazolja jobban, minthogy az 1963-as ötkötetes Goethe-fordításba is ez került bele. „Ennek a címnek sajátos bája, vonzereje van: nekünk talán épp azért, mert már nem ismerjük, nem használjuk ezt a szót.”⁸³ Tehát a siker titkának a rejtélyességet tartja. Később azonban szó szerint a saját gondolatait cáfolja meg, mikor kijelenti, hogy a Tündekirály, amelyet ő javasol, azért jó, mert a Gyűrűk ura-generáció számára ismert: „elfogadható fordítás lenne épp ezért szerintem a tünde-király is; talán leginkább mégis azért, mert akik ismerik Tolkien világát, azok ebből a fordításból egyből az abból a világból ismert elfekre/tündérekre asszociálnának.”⁸⁴ Akkor most jogosan háborodhat fel a figyelmes olvasó. Úgy tűnik, mintha a szerzőnő saját maga sem tudná ezt igazán eldönteni, amelyik magyarázat éppen az adott kontextushoz illik, azt „veti be”, később pedig érvekkel erősíti meg hol az egyik, hol a másik álláspontját. Talán ő is érezte, hogy így ellentmondásba keveredik önmagával, ezért a következő mondatokban már igyekezett helyesbíteni: „[e]z hibája is lehetne a fordításnak, de itt éppen nem az, ugyanis az Erlikönig épp Tolkien tündéihez hasonló, akár lehetne is egy közülük, a gonosz tündék közül: azok is misztikusak, földöntúliak, halhatatlanok, fenségesek,

⁸² 'Természeti erőt megszemélyesítő alsóbbrendű, halandó istennő', 'Erdei nimfa: könnyű erkölcsű nő' Vö. Art. 'nimfa' = JUHÁSZ József, SZÖKE István, O. NAGY Gábor, KOVALOVSKY Miklós, *Magyar Értelmező Kéziszótár*, L-ZS, Bp., Akadémiai Kiadó, 2008, 981.

'a természet embert segítő erőinek, a szüzi tisztaságnak, a józan mértéktartásnak örökké fiatal, halandó istennője, istennői (a görög mitológiában)', 'fiatal, szép nő, részleges átalakulással kifejlődő rovarok egy fejlődési szakasza' Vö. Art. 'nimfa' = TOLCSVAI NAGY Gábor, *Idegen Szavak Szótára, A magyar nyelv Kézikönyvtára*, Bp., Osiris, 2007, 724.

⁸³ FARKAS Nóra, *Goethe lírája magyarul – az Erlikönig fordításai*, Iskolakultúra, 2007, 17. évf., 8–10. sz., 132.

⁸⁴ FARKAS Nóra, *Goethe lírája magyarul – az Erlikönig fordításai*, Iskolakultúra, 2007, 17. évf., 8–10. sz., 134.

pimaszak és komorak – ugyanakkor a világuk mégis minden halandó számára csábító; és ott sem derül ki számunkra soha, hogy tulajdonképpen milyen is ez a világ annak, aki a halandók közül mégis elérte.”⁸⁵ Ezzel lényegében nem magyarázza meg, miért tekinti egyik esetben a kiismerhetetlent, másokban pedig az ismertet jónak és mérvadónak. Ennyi erővel azt is megfogalmazhatná, hogy másfajta interpretációban a szélsőséges, vagyis a túl jót és a túl rosszat sugalló címvariánsok tulajdonképpen helytállóak, csak máshogy kell rájuk nézni. Mintha azt közvetítené ezáltal, hogy Závodszy és Dóczi esetében érvényes az, hogy ne „lője le” a paratextus már a legelején a mű poénját, az ő esetében viszont ez mindegy. Még ez is meg állná a helyét, ha megfelelően alátámasztaná, hogy mikor változik a megközelítési pont, mikor kerül az egyik fordítás az elfogadható, a másik az elfogadhatatlan kategóriába, de ezt sem teszi meg.

Ha már az ellentmondásos állításoknál tartunk, szeretnék még egy dolgot kiemelni: „egy Cserfa-királyt nagyon is jól el tudunk képzelni (legalábbis nagyjából – és ez éppen elég ahhoz, hogy a mitikus kód szétfoszoljon körüle); míg a villi-király ebből a szempontból is legjobb választás, hiszen a (számunkra, ma már) jelentés nélküli szó, a villi éppolyan jó a mitikus kód megidézésére, mint az eredetiben a többjelentésű Erl.”⁸⁶ A mondat első felében azt írja, hogy a *cserfa* megnevezés azért találó, mert elosztatja a ködöt, ami a király személyét körüllegi. Ezzel szemben a végén már azt tartja helyesnek, amikor a *villi* megteremti azt a homályt, amit az előbb még megszüntetni kívánt. Ennél a pontnál már minden értelmes olvasó megbotránkozna.

Szász Béla *Törpe-királyáról* írt negatív kritikájával viszont egyetértek. Itt a törpe,⁸⁷ mint félelmetes vagy kedves figura, akár bele is szöhető a történetbe, viszont alakja azonosítható még a nevetségesség és a csúfság fogalmával is, és ezek egyértelműen nem illenek egy király pompájához, tekintélyéhez.⁸⁸

⁸⁵ FARKAS Nóra, *Goethe lírája magyarul – az Erlikönig fordításai*, Iskolakultúra, 2007, 17. évf., 8–10. sz., 134.

⁸⁶ FARKAS Nóra, *Goethe lírája magyarul – az Erlikönig fordításai*, Iskolakultúra, 2007, 17. évf., 8–10. sz., 133.

⁸⁷ 'Rendellenesen kicsire nőtt <élőlény>, ill. ilyenre jellemző', 'Az átlagosnál sokkal kisebb (fajtájú)', 'Törpe növésű személy/ Az embernél sokkal kisebbnek, rendszerint ősz szakállúnak elképzelt mesebeli alak' Vö. Art. 'törpe' = JUHÁSZ József, SZÖKE István, O. NAGY Gábor, KOVALOVSKY Miklós, *Magyar Értelmező Kéziszótár*, L–ZS. Bp., Akadémiai Kiadó, 1999, 1365.

'Rendellenesen kis növésű ember vagy állat', 'Nagyon kicsi', 'A töpik (összefonnyad) ige származéka' Vö. Art. 'törpe' = SÁRKÖZI Máttyás, *Mit is jelent?*, Bp., Osiris, 2005, 638.

⁸⁸ FARKAS Nóra, *Goethe lírája magyarul – az Erlikönig fordításai*, Iskolakultúra, 2007, 17. évf., 8–10. sz., 134.

Ahány fordítás, annyi értelmezés

A továbbiakban különböző, tartalmi, cselekményre vonatkozó szempontok szerint végzek komparatív elemzést a négy, korábban megnevezett magyar, és az egy angol fordítás felhasználásával.

Az alaphelyzetet, ahogyan az apa fiával lovagol az éjszakában, többféleképpen adják vissza a magyar fordítások. Závodszy Zoltán *A rémkirály*⁸⁹ című verse kifejezetten nyugtalan légkör megteremtésével indít. Az eredeti műben szereplő „Nacht” und „Wind” megjelenik az első sorban, és a szelet az apa tempójával, gyorsaságával azonosítja. „Ki vágat, mint szél, bár zord az éj?/Egy férfi jó, s hozza gyermekét;”⁹⁰ Biztonságérzetet teremthetne a következőkben az apa gondoskodása, a negyedik sor azonban összezavarhatja az olvasót: „a hűvös széltől úgy óvja ő, s/oly búsan nézi a szenvedőt.”⁹¹ Mintha nem is magától a széltől, hanem az abban rejtőző *valakitől* vagy *valamitől* szeretné megvédeni a kisfiát, aki valószínűleg már akkor beteg volt, mikor elindultak, erre vonatkozhat a *szenvedés* szó. Ebben az esetben az apa viselkedése sejtethet néhány dolgot. Együttérzése jelentheti azt, hogy egyszerűen sajnálja gyermekét, szeretné minél hamarabb haza vagy orvoshoz vinni, és fél, hogy a rossz időjárás és a kényelmetlen utazási körülmények csak súlyosbítják az állapotát. Tágabb értelmezésben gyanúsak is titulálhatjuk a férfi gesztusait, habár próbálja megóvni a kicsit, mintha érezne, tudna valamit, megérezné valakinek az érkezését, akitől nem tudja, vagy nem is akarja megmenteni gyermekét. Ezért tartalmaz a negyedik sor halvány lemondást, szomorúságot.

Vas István *A Villikirály* című fordításában az éj és az utazás leírása nem olyan komor, az apa és a fiú viszonya sokkal meghittebb, szeretetteljesebb: „Karjába szorítja gyermekét,/átadja teste melegét.”⁹² Az első versszak alapján sem a közeledő veszélyre, sem pedig a gyermek feltételezhető betegségére nem gondolnánk, ugyan nem idilli a kép, de nem is kelt bennünk feszültséget.

⁸⁹ Hosszabb sorok alkotják, nagyobb a szótagszám, a zenei alap miatt, nem verses, hanem „énekelhető” legyen a mű. Vö. FARKAS Nóra, *Goethe lírája magyarul – az Erlkönig fordításai*, Iskolakultúra, 2007, 17. évf., 8–10. sz., 136.

⁹⁰ ZÁVODSZKY Zoltán, *A rémkirály*

= http://www.magyarulbabelben.net/works/de/Goethe,_Johann_Wolfgang_von/Der_Erlk%C3%B6nig/hu/10889-A_r%C3%A9mkir%C3%A1ly (2014.11.06).

⁹¹ ZÁVODSZKY Zoltán, *A rémkirály*

= http://www.magyarulbabelben.net/works/de/Goethe,_Johann_Wolfgang_von/Der_Erlk%C3%B6nig/hu/10889-A_r%C3%A9mkir%C3%A1ly (2014.11.06).

⁹² VAS István, *A Villikirály* = TÓTFALUSI István, *Johann Wolfgang Goethe legszebb versei, A világirodalom gyöngyszemei*, Bp., Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó Rt., 1993, 34–35.

Képes Géza *A Tündérkirály* című fordítása a lágyan hangzó paratextushoz képest meglehetősen „borúsán” nyit, a szó minden értelmében. „Ki vágtat éjen s viharon át?”⁹³ A „Wind”-ből vihar lett, ami rögtön negatív hangulatot teremt, szinte várja az olvasó, hogy valami nagy horderejű dolog történjen a folytatásban, azt vetíti elő a tomboló időjárás. „Úgy védi, takarja: ne vágja a szél,/ átfogja a karját: ne érje veszély.”⁹⁴ Az édesapa védekező magatartása itt nyomatékossá válik, érzi a szélben rejtőző veszedelmet, ettől próbálja óvni a gyermekét. Képes szavai abban különböznek Závodszykétól, hogy az előbbi a férfit önzetlennek és valóban féltő szülőnek tünteti fel, míg utóbbi kétségeket ébreszthet bennünk az apa szeretetéről.

Dóczi Lajos *A cserfa-király* című verse részben Vas István fordításával, részben pedig Képesével vonható párhuzamba. A hangulat nem annyira feszült és veszélyt sejtető, de nem is békés. „Ki vágtat az éjen, a viharon át?/ Lován viszi atyja kicsinyke fiát.”⁹⁵ A szülői aggodalom és elővigyázatosság itt is kivehető: „Karjába szorítja, ne törje nyereg,/ Köpenyébe borítja, ne érje hideg.”⁹⁶

Hyde Flippo *Erlking* című művében mintha Vas gondolatait éreznénk tompán visszaverődni, az alapszituáció békés, ilyenkor még az édesapa biztonságban tudja tartani a fiát. „He has the boy safe in his arm,/ He holds him secure, he holds him warm.”⁹⁷

A király hirtelen megjelenése villámcsapásszerűen indítja be az eseményeket, és rögtön kibontakozik a bonyodalom, ugyanis az apa látszólag nem hallja és nem látja őt, a semmiből előtűnt alak csupán a fiával folytat párbeszédet. A második versszak tartalmaz utalásokat, amikor a gyermek messziről már látja a királyt, de nem szól semmit róla az apjának, csak közelebb húzódik hozzá, védelmét keresve. Az azonnal rákérdez a fiú viselkedésére, és innentől váltott dialógusban folytatódik a ballada. Apa és fia beszélnek egymással, és a titokzatos király szól a gyerekhez, aki nem válaszol, az apjától szeretne menedéket. Az Erlkönig megjelenését, kinézetét a magyar fordítók nehezen tudták visszaadni. A német vers sorai így hangzanak: „Siehst, Vater, du den Erlkönig nicht?/ Den Erlenkönig

⁹³ KÉPES Géza, *A tündérkirály* = http://www.magyarulbabelben.net/works/de/Goethe,_Johann_Wolfgang_von/Der_Erlk%C3%B6nig/hu/10886-A_T%C3%BCnd%C3%A9rkir%C3%A1ly (2014.11.06).

⁹⁴ KÉPES Géza, *A tündérkirály* = http://www.magyarulbabelben.net/works/de/Goethe,_Johann_Wolfgang_von/Der_Erlk%C3%B6nig/hu/10886-A_T%C3%BCnd%C3%A9rkir%C3%A1ly (2014.11.06).

⁹⁵ DÓCZI Lajos, *A cserfa-király* = <http://mek.oszk.hu/07200/07217/07217.htm#103> (2014.10.31).

⁹⁶ DÓCZI Lajos, *A cserfa-király* = <http://mek.oszk.hu/07200/07217/07217.htm#103> (2014.10.31).

⁹⁷ Hyde FLIPPO, *Erlking* = <http://german.about.com/library/blerlking.htm> (2014.10.31).

mit Kron und Schweif?”⁹⁸ A külalak leírásban a „Schweif” volt az lexéma, amelyik komoly próba elé állította a fordítókat. Adekvát magyar megfelelője ennek szónak nincsen, önmagában véve „lefordíthatatlan”. Sok poliszémikus kifejezés kapcsolható hozzá, az uszálytól a paláston keresztül egészen a farokig. Závodszy Zoltán okosan kikerülte ezt a problémát, és egyszerűen kihagyta a verséből: „sok dísze, éke úgy csillogott.”⁹⁹

Vas István uszálynak nevezi: „Koronája fehérlik, uszálya suhan. /- A köd gomolyog, csak a köd fiam!”¹⁰⁰ Olyan képet képzelhetünk magunk elé, amint az elmosódó, fehéres ködfoltokból egyszer csak előjön a király. Képes Géza és Dóczi Lajos is a palást szót használták. Előbbinél: „Fején korona, palástja leng...”,¹⁰¹ utóbbinál pedig: „Koronás feje, hosszú palástja van.”¹⁰² Ha itt a ködnek tulajdonítunk nagyobb szerepet, két interpretációt is említhetnénk. Először azt, hogy a ködfelhő szó szerint elpalástolja a királyt, és az fokozatosan előbújik belőle, ezért nem látja őt az apa. Másodszor, hogy a köd az maga a palást, amit a király visel, és amibe beburkolózott egészen addig, amíg el nem jött az alkalmas pillanat, hogy felfedje magát.

Az angol versben „The Erlking with crown and flowing robe”¹⁰³ olvasható. Itt a „robe” egyenértékű lehet a ’leomló palásttal’, ’köntössel’, ’köpennyel’.¹⁰⁴ Ez ugyan még nem zárja ki azt, hogy a félelmet keltő uralkodó valamilyen állati formában tűnjön fel, mivel azonban nem egyértelműen nem a „tail”, azaz „farok” szóval fordították, következtethetünk arra, hogy a rejtélyes alak inkább az emberi megjelenéshez hasonló formában lesz látható a gyermek számára. Ezzel természetesen nem zárom ki azt az interpretációs lehetőséget, hogy az Erlking állati mivoltot felöltő, köpenyt viselő és farokkal rendelkező lény lenne,¹⁰⁵ viszont ezt ilyen formában nem tartalmazza a fordítás.

A közös vonás a fordításokban az, hogy a király a fiút egy idilli, mesészerű világba csábítaná, ahol az lányaival, és édesanyjával együtt élhetne gondtalanul, boldogan. Megfigyelhető, hogy abból a német sorból, mikor az Erلكönig beszél: „Du liebes Kind,

⁹⁸ Johann Wolfgang von Goethe, *Erlkönig* = Emil STAIGER, *Johann Wolfgang Goethe sämtliche Werke, Erster Teil: Die Gedichte der Ausgabe letzter Hande*, Artemis Verlag, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 2006, 115–116.

⁹⁹ ZÁVODSZKY Zoltán, *A rémkirály*

= http://www.magyarulbabelben.net/works/de/Goethe,_Johann_Wolfgang_von/Der_Erlk%C3%B6nig/hu/10889-A_r%C3%A9mkir%C3%A1ly (2014.11.06).

¹⁰⁰ VAS István, *A Villikirály* = TÓTFALUSI István, *Johann Wolfgang Goethe legszebb versei, A világirodalom gyöngyszemei*, Bp., Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó Rt., 1993, 34–35.

¹⁰¹ KÉPES Géza, *A tündérr király* =

http://www.magyarulbabelben.net/works/de/Goethe,_Johann_Wolfgang_von/Der_Erlk%C3%B6nig/hu/10886-A_T%C3%BCnd%C3%A9r_kir%C3%A1ly (2014.11.06).

¹⁰² DÓCZI Lajos, *A cserfa-király* = <http://mek.oszk.hu/07200/07217/07217.htm#103> (2014.10.31)

¹⁰³ Hayde FLIPPO, *Erlking* = <http://german.about.com/library/blerlking.htm> (2014.10.31).

¹⁰⁴ Saját fordítás.

¹⁰⁵ Szubjektív interpretációtól függ.

komm, geh mit mir!”¹⁰⁶, a magyar fordítók közül Závodszy és Vas is úgy adták vissza a kisfiúra vonatkozó részt, hogy: „Szép gyermekem”,¹⁰⁷ illetve: „édes gyermekem!”.¹⁰⁸ Ezzel érzékeltetvén a tényt, mintha a király már akkor tulajdonjogot formált volna a fiúcskára, amikor meglátta, ezért nevezhette „sajátjának”. Lehet azonban, hogy a fordítók csak a nyájas, gyanúsán kedves hangnemet akarták a túlzottan személyeskedő megszólításokkal adaptálni.

Az apa reakciói, válaszai is fontosak. Mindig megkéri fiát, hogy nyugodjon meg, aludjon, vagy maradjon csendben. Némely esetben azonban nem dönthető el biztosan, hogy a férfi szavaival valóban megnyugtatja, vagy esetleg fenyegeti a gyereket. Képes Géza „Fiacskám, csendbe maradj, ne félj”-je¹⁰⁹ egyértelműen kedves hangvétellű, de Závodszy „Légy nyugton, maradj nyugton, ne félj”-jének¹¹⁰ esetében már nem merném biztosan kijelenti, hogy nem tartalmaz valamennyi élt az apa hangja. Lehet, hogy tényleg csak csitítja a gyermeket, lehet, hogy már kezd megijedni ő is, habár még nem lát semmit, de tart a veszélytől, ezért, hogy saját félelmét elkendőzze, inti csendre és megnyugvásra a kisfiút. Az is előfordulhat azonban, hogy az apát idegesíti a fia, és nem is bánná, ha a király magával ragadná, de nem tesz semmit, megvárja, míg az események szépen lassan maguktól következnek be.¹¹¹

Az utolsó előtti versszakban a király elveszti türelmét, és kijelenti, hogy ha a fiú nem megy önként, akkor erőszakkal viszi majd magával. Ezt a magyar fordítók közül mindegyik másképpen adta vissza. „- Te szép legény, nos, váramba jöjj, légy enyém/de vélem ha nem jössz, úgy elviszlek én.”¹¹² – írja Závodszy Zoltán. Vas István szavaival: „Szeretlek, szépséged ingerel;/ eljössz, vagy erővel viszlek el.”¹¹³ Képes Géza megoldása: „Úgy tetszel

¹⁰⁶ Johann Wolfgang von GEOTHE, *Erlkönig* = Emil STAIGER, *Johann Wolfgang Goethe sämtliche Werke, Erster Teil: Die Gedichte der Ausgabe letzter Hande*, Artemis Verlag, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 2006, 115–116.

¹⁰⁷ ZÁVODSZKY Zoltán, *A rémkirály*

= http://www.magyarulbabelben.net/works/de/Goethe,_Johann_Wolfgang_von/Der_Erlk%C3%B6nig/hu/10889-A_r%C3%A9mkir%C3%A1ly (2014.11.06).

¹⁰⁸ VAS István, *A Villikirály* = TÓTFALUSI István, *Johann Wolfgang Goethe legszebb versei, A világirodalom gyöngyszemei*, Bp., Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó Rt., 1993. 34–35.

¹⁰⁹ KÉPES Géza, *A tündérrévkirály* =

http://www.magyarulbabelben.net/works/de/Goethe,_Johann_Wolfgang_von/Der_Erlk%C3%B6nig/hu/10886-A_T%C3%BCnd%C3%A9r%C3%A9vkir%C3%A1ly (2014.11.06).

¹¹⁰ ZÁVODSZKY Zoltán, *A rémkirály*

= http://www.magyarulbabelben.net/works/de/Goethe,_Johann_Wolfgang_von/Der_Erlk%C3%B6nig/hu/10889-A_r%C3%A9mkir%C3%A1ly (2014.11.06).

¹¹¹ Ez az interpretáció a legelvonatkoztatottabb, balladán belüli valóságalapjára szinte semmi bizonyíték nincs, de megemlítését fontosnak tartottam.

¹¹² ZÁVODSZKY Zoltán, *A rémkirály*

= http://www.magyarulbabelben.net/works/de/Goethe,_Johann_Wolfgang_von/Der_Erlk%C3%B6nig/hu/10889-A_r%C3%A9mkir%C3%A1ly (2014.11.06).

¹¹³ VAS István, *A Villikirály* = TÓTFALUSI István, *Johann Wolfgang Goethe legszebb versei, A világirodalom gyöngyszemei*, Bp., Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó Rt., 1993. 34–35.

nékem, te drága gyerek!/Mondd? jössz-e velem, vagy elvigyelek?”¹¹⁴ Képes tehát annyiban finomít, hogy kérdéssel fordít, így a király nem követel, csak fokozottan fenyeget. Dóczi Lajos tolmácsolásában: „Szeretlek, akarlak szép termetedér’/S ha nem jössz akarva, erőszakom ér.”¹¹⁵ Ellenben az angol variáns, hiába, szinte szó szerint ugyanazt adja vissza, (német és az angol szavak grammatikailag nagy mértékben megfeleltethetők egymásnak), nem tudja átadni azt a dallamosságot, amelyet a német és a magyar sorok is tartalmaznak: „I love you; I’m charmed by your beautiful form;/ And if you’re not willing, then I’ll use force.”¹¹⁶ A passzív szerkezet az első sorban kicsit távolságtartóbbá teszi a közlendőt.¹¹⁷

Hogy mit tesz a király a gyermekkel pontosan, azt nem tudjuk meg. A fiú kiált kétségbeesetten az apjához: „Úgy félek, jaj, végem, ott vágtat felém,/ két karja átfog, úgy bánt a rém.”¹¹⁸ „- Apám, most bántott, jaj, de fáj!/Megfog, nem ereszt el a villikirály!”¹¹⁹ A kisfiú halálának időpontja sem egyértelmű, csupán annyit tudunk, hogy akkor még élt, amikor a király megragadta, a hazaérkezéskor viszont már nem.

Egy sort emelnék még ki, amely bármilyen nyelvű fordításnál egy szokatlan értelmezési távlatot nyithatna meg. Ez a hely leírásával kapcsolódik össze, ahová a fiú kerülne. „Gar schöne Spiele spiel ich mit dir;/ Manch bunte Blumen sind an dem Strand/ Meine Mutter hat manch gülden Gewand.”¹²⁰ A „Strand” szót visszaadják „tarka virágokkal”¹²¹, „réttel”¹²², „ligettel”¹²³. Ez a kép annyira idilli, hogy utalhatna akár a halál utáni örök békére, ahogy a „nagy, végtelen vadászmezőkön” szárnyalhat az ember, csordultig telve boldogsággal. Másrészt referálhatna az elmére is, pontosabban a tudatalattira, mintha a király azáltal, hogy magával vitte a fiút, megszabadította őt a testétől, amely csak nyűg volt

¹¹⁴ KÉPES Géza, *A tündérr király* =

http://www.magyarulbabelben.net/works/de/Goethe,_Johann_Wolfgang_von/Der_Erlk%C3%B6nig/hu/10886-A_T%C3%BCnd%C3%A9rkir%C3%A1ly (2014.11.06).

¹¹⁵ DÓCZI Lajos, *A cserfa-király* = <http://mek.oszk.hu/07200/07217/07217.htm#103> (2014.10.31).

¹¹⁶ Hyde FLIPPO, *Erlking* = <http://german.about.com/library/blerlking.htm> (2014.10.31).

¹¹⁷ Egyéni interpretációtól függ.

¹¹⁸ ZÁVODSZKY Zoltán, *A rémkirály*

= http://www.magyarulbabelben.net/works/de/Goethe,_Johann_Wolfgang_von/Der_Erlk%C3%B6nig/hu/10889-A_r%C3%A9mkir%C3%A1ly (2014.11.06).

¹¹⁹ VAS István, *A Villikirály* = TÓTFALUSI István, *Johann Wolfgang Goethe legszebb versei, A világirodalom gyöngyszemei*, Bp.: Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó Rt., 1993, 34–35.

¹²⁰ Johann Wolfgang von GEOTHE, *Erlkönig* = Emil STAIGER, *Johann Wolfgang Goethe sämtliche Werke, Erster Teil: Die Gedichte der Ausgabe letzter Hande*, Artemis Verlag, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 2006, 115–116.

¹²¹ VAS István, *A Villikirály* = TÓTFALUSI István, *Johann Wolfgang Goethe legszebb versei, A világirodalom gyöngyszemei*, Bp., Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó Rt., 1993, 34–35.

¹²² ZÁVODSZKY Zoltán, *A rémkirály*

= http://www.magyarulbabelben.net/works/de/Goethe,_Johann_Wolfgang_von/Der_Erlk%C3%B6nig/hu/10889-A_r%C3%A9mkir%C3%A1ly (2014.11.06). Vö. KÉPES Géza, *A tündérr király* =

http://www.magyarulbabelben.net/works/de/Goethe,_Johann_Wolfgang_von/Der_Erlk%C3%B6nig/hu/10886-A_T%C3%BCnd%C3%A9rkir%C3%A1ly (2014.11.06).

¹²³ DÓCZI Lajos, *A cserfa-király* = <http://mek.oszk.hu/07200/07217/07217.htm#103> (2014.10.31).

neki, betegségek melegágya, és felszabadította a lelkét, amely tudatalattija parttalan részében vagy akár a halál utáni boldogságvölgyekben éledhet újjá. Akkor pedig felborul az egész eddigi elmélet, mely szerint az Erlikönig lenne a gonosz entitás. Minden attól függ, hogy a halál ténye szenvedés vagy megváltás a fiúnak. Ennek függvényében értelmezhetőek a mű különböző karakterei és mozzanatai.¹²⁴

A vers elemzése során láthattuk tehát, hogy a tökéletes, teljes megfeleltetés az irodalmi művek fordításakor lehetetlen.

Megértés és szövegbefogadás

A kifejtett gondolatmenetet négy jelentős alkotó szavaival igyekszem alátámasztani. Szegedy-Maszák Mihály a megértést tartotta nagyon fontosnak: „a fordított szöveg éppúgy csak befogadása révén válhat irodalomká, mint az eredetinek tekintett alkotás.”¹²⁵ Ezen kijelentésével egyértelműen a célnyelvi olvasót helyezi előtérbe. A mű csak akkor „teljesedhet ki”, ha annak fordításai hatnak a célközönségre. A sikeres befogadás feltétele az, hogy az olvasó valóban megértse a szöveg mondanivalóját. Ez viszont a formahű fordítással visszaadott alkotások esetében megvalósíthatatlan.

Walter Benjamin a nyelvek egymáshoz való viszonyát egy hasonlattal magyarázza: „[a]hogy [...] egy edény cserepeinek ahhoz, hogy összeilleszthetők legyenek, a legparányibb peremvonalrészletükkel is illeszkedniük kell egymás vonalához, ám azonosnak lenniök korántsem szükséges, így kell a fordításnak, az eredeti mű értelméhez való mindenképpeni hasonulás helyett [...] olyképp alakulnia, hogy a kettő együtt, mint egyetlen edény töredéke, töredéke egyetlen nagyobb nyelvnek, jelenjék meg.”¹²⁶ Ebben a példában az edény cserepei a nyelvek, a peremvonalak mentén való összeillesztés próbálgatása pedig maga a fordítás folyamata. Ahhoz, hogy a cserépdarabok illeszkedjenek egymáshoz, és kirakható lehessen belőlük az edény, nem fontos, hogy a rajtuk lévő törésvonalak azonosak legyenek. Így ahhoz, hogy a fordítások visszavezethetők legyenek a forrásnyelvre, és az eredeti mű értelmének megfeleljenek, nem kell megegyezniük sem egymással, sem pedig a forrásművel. Az adott forrásnyelv és a hozzá tartozó célnyelvek azért jöttek létre, hogy *egymás komplementerei* legyenek, feladatuk pedig abban nyilvánul meg, hogy egymáshoz idomulva, egymást

¹²⁴ A különböző értelmezési horizontok természetesen szubjektív látásmód függvényei.

¹²⁵ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Fordítás és kánon* = <http://nyitotttegyetem.phil-inst.hu/lit/fordit.htm> (2014.10.31).

¹²⁶ Walter BENJAMIN, *A műfordító feladata*, ford. TANDORI Dezső = *Kettős megvilágítás: Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*, szerk. JÓZAN Ildikó, JENEY Éva, HAJDÚ Péter, Bp., Balassi, 2007 (Pont fordítva, 4), 191. Vö. BARNA László, *Az ekvivalencia-fogalmak paradoxitása: „A harmadik nyelv”*, MANYE, Megjelenés alatt.

kiegészítve képezzék részegységeit egy nagy, tiszta, egységes nyelvnek (harmadik nyelv). Ennek jelképe a kész edény.

A háttérismeretek jelentősége

Tellinger Dušan egy különleges példával szemlélteti a kulturális háttérismeretek fontosságát egy adott mű megértési folyamatában. Heltai Pál elemzését mutatja be Tibor Fischer *Under the frog* című regényéről. A magyar származású, de az emigrációs hullám után Angliában született író a magyarországi Rákosi-korszak sztálinista viszonyairól ír angolul. Művét Bart István fordította magyarra 2005-ben *A béka segge alatt* címmel. Megfigyelhető volt, hogy a célnyelvi magyar fiatalságra és az átlag angol, de forrásnyelvű közönségre nagyjából ugyanolyan hatással volt a regény. Sőt, sokan közülük a műben megjelenő kultúrszavakat nem tudták értelmezni. Főképpen ezért hagyta meg Bart azokat a magyarázó szövegeket, kommentárokat a magyar fordításban is, amelyeket Fischer eredetileg az angol nyelvű olvasóknak szánt. Viszont a magyarországi idősebb korosztály tekintetében más eredmény mutatkozott meg. Az ide tartozó emberek megélték a Rákosi-korszakot, tehát rendelkeztek a megfelelő történelmi és kulturális előismeretekkel, így sokkal jobban meg tudták érteni a könyvet nyelvileg és tartalmilag is.¹²⁷ Heltai így fogalmaz: „másrészt nem biztos, hogy az ötvenes évek kultúrszavai a mai magyar fiataloknak többet mondanak (több vagy nagyobb kontextuális hatást érnek el), mint az angol olvasónak. Az idősebb korosztályok esetében azonban megkockázhatjuk azt a feltevést, hogy előfordulhat, hogy a fordítás relevánsabb a célnyelvi közönség számára, mint amilyen az eredeti volt a forrásnyelvi közönség számára.”¹²⁸ Ez az eset nem csak a forrásnyelv jelentőségét kérdőjelezi meg, hanem egyenesen a célnyelvi szöveg elsőbbségére hívja fel a figyelmet. Szegedy-Maszák Mihály elgondolása hasonló volt: „a hatástörténet lehetővé teszi, hogy ugyanaz a szöveg egy adott történeti távlatból eredeti műnek, egy másiktól fordításnak minősüljön.”¹²⁹

Magyar viszonylatban József Ildikót emelem még ki, aki egy 2011-es cikkében azt írja, hogy „az irodalmi műveket érdemes volna végre a hűség kérdésénél mélyebb szempontok

¹²⁷ Tellinger DUŠAN, *Cultural aspects of linguistic mediation in our multicultural world, A nyelvi közvetítés kulturális aspektusai a mai multikulturális világban = Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*, Miskolc, VIII. évfolyam, 1. szám (2013), pp. 24.

¹²⁸ HELTAI Pál, *Kulturálisan kötött kifejezések visszafordítása az Under the frog c. regényben*, Fordítástudomány, X. évf. 2. szám. 61–75. Vö. Tellinger DUŠAN, *Cultural aspects of linguistic mediation in our multicultural world. A nyelvi közvetítés kulturális aspektusai a mai multikulturális világban = Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*, Miskolc, VIII. évfolyam, 1. szám (2013), pp. 24.

¹²⁹ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Fordítás és kánon* = <http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/lit/fordit.htm> (2014.10.31).

alapján is újrazvizsgálni, ill. érdemes volna a nyelvek közötti közvetítés kérdését az irodalmi rendszer és működés összetett folyamatainak és jelenségeinek közegében újragondolni.”¹³⁰ A hűségénél mélyebb kategóriák vonatkozhatnak az értelmezési, a mögöttes tartalmak átadására. A közvetítés módjának újragondolása burkolt, de határozott felvetése lehet az eddig alkalmazott fordítási technikák megváltoztatásának.

Kettős igazság

Az értelmező kiemelt szerepéről Szegedy-Maszák értekezik bővebben: „[m]ivel a fordítás mind az átírásnak, mind az értelmezésnek nagyon közeli rokona, csakis valamely értelmező fogalmazhatja meg annak a megfelelésnek a követelményeit, amelynek alapján azt állítja, hogy egy szöveg egy másiknak fordítása, átírása, értelmezése.”¹³¹ Tehát mindennek a kulcsa a megközelítő személye és a megközelítés viszonya lehetne. Nincsenek azonban elkülönített kategóriák, éles határvonalak, amelyek alapján meghatározható lenne, melyik szöveg értelmezés, átírás, új mű alkotása és melyik fordítás. Hiszen minden értelmező önálló identitás, egyedi szubjektum, ekképp az értelmezési horizontok is relatívak. A problémát Szegedy-Maszák a következőképpen oldja fel, s ad ez által választ a felvethető kérdésekre: „ahogyan nincs egyedül helyes értelmezés, ugyanúgy egyedül helyes fordítás sem létezhet. Fordítás és kánon viszonyát végülis egy kettős igazság határozza meg, amelyet így összegezhünk: a költészet lényegénél fogva fordíthatatlan és ugyancsak lényegénél fogva mindig fordítás.”¹³² A forrásnyelvi és a célnyelvi líraművek komparatív elemzése, valamint az imént összegzett és továbbgondolt elméleti alapvetések a dolgozat elején megfogalmazott előfeltevést igyekeztek argumentálni, annak jeléül, hogy az irodalmi (eminens) szövegek fordításelemzése során a fordítástudomány nyelvészeti (deskriptív) terminológiájával való operálás nem működőképes.

¹³⁰ BARNA László, *Az ekvivalencia-fogalmak paradoxitása: „A harmadik nyelv”*, MANYE, Megjelenés alatt.

¹³¹ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Fordítás és kánon* = <http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/lit/fordit.htm> (2014.10.31).

¹³² SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Fordítás és kánon* = <http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/lit/fordit.htm> (2014.10.31).

FELHASZNÁLT IRODALOMJEGYZÉK

IRODALMI, NYOMTATOTT HIVATKOZÁSOK

ANTAL László, *A jelentés világa*, Bp., Magvető, 1978.

BARNA László, *Az ekvivalencia–fogalmak paradoxitása: „A harmadik nyelv*, MANYE, Megjelenés alatt.

Walter BENJAMIN, *A műfordító feladata*, ford. TANDORI Dezső = *Kettős megvilágítás: Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*, szerk. JÓZAN Ildikó, JENEY Éva, HAJDU Péter, Bp., Balassi, 2007 (Pont fordítva, 4).

John Cunnison CATFORD, *A Linguistic Theory of Translation*, London, OUP, 1965.

Tellinger DUŠAN, *Cultural aspects of linguistic meditation in our multicultural world, A nyelvi közvetítés kulturális aspektusai a mai multikulturális világban = Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*. Miskolc, VIII. évfolyam, 1. szám (2013), pp. 21–26.

Umberto ECO, *A tökéletes nyelv keresése*, ford. GÁL Judit, KELEMEN János, Bp., Atlantisz, 1998, 327.

FARKAS Nóra, *Goethe lírája magyarul – az Erlkönig fordításai*, Iskolakultúra, 2007, 17. évf., 8–10. sz., 131–140.

Hans-Georg GADAMER, *Az „eminens” szöveg és igazsága*, ford. TALLÁR Ferenc = Uő, *A szép aktualitása*, Bp., T-Twins, 1994, 188–202; Hans-Georg GADAMER, *A szó igazságáról*, ford. POGRÁDY Judit = Uő, *A szép aktualitása*, Bp., T-Twins, 1994, 111–142; Hans-Georg GADAMER, *Szöveg és interpretáció*, ford. HÉVIZI Ottó = *Szöveg és interpretáció*, szerk. BACSÓ Béla, Bp., Cserépfalvi, é. n., 17–43.

Hans-Georg GADAMER, *Szöveg és interpretáció*, ford. HÉVIZI Ottó = *Szöveg és interpretáció*, szerk. BACSÓ Béla, Bp., Cserépfalvi, é. n., 34.

Gérard GENERETTE, *Transztextualitás*, ford. BURJÁN Mónika, Helikon, 1996, 1–2.sz., 82–90.

Johann Wolfgang von GEOTHE, *Erlkönig* = Emil STAIGER, *Johann Wolfgang Goethe sämtliche Werke, Erster Teil: Die Gedichte der Ausgabe letzter Hande*, Artemis Verlag, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 2006.

HALÁSZ Előd, FÖLDES Csaba, UZONYI Pál, Német Magyar Szótár, *Deutsch-Ungarisches Wörterbuch*, Bp., Akadémiai Kiadó, 2011.

HELTAI Pál, *Kulturálisan kötött kifejezések visszafordítása az Under the frog c. regényben*, Fordítástudomány, X. évf., 2. szám.

JUHÁSZ József, SZŐKE István, O. NAGY Gábor, KOVALOVSKY Miklós, *Magyar Értelmező Kéziszótár, L–ZS*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1999.

JUHÁSZ József, SZŐKE István, O. NAGY Gábor, KOVALOVSKY Miklós, *Magyar Értelmező Kéziszótár*, Akadémiai Kiadó, Bp., 2008.

KLAUDY Kinga, *Fordítás I.: Bevezetés a fordítás elméletébe*, Bp., Scholastica, 1997, 194.

"et se treuveautant de différence de nous à nousmesmes, que de nous à aultruy". Michel de MONTAIGNE, *Essais*, Hachette, Paris, 1868, I.

Eugene Albert NIDA, *Toward a Science of Translating*, Leiden, Brill, 1964.

ORSZÁGH László, MAGAY Tamás, *Angol-Magyar Szótár, English-Hungarian Dictionary. Klasszikus Nagyszótárak*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1998. 507.

SÁRKÖZI Mátyás, *Mit is jelent?*, Bp., Osiris, 2005.

Friedrich SCHLEIERMACHER, *A fordítás különféle módszereiről*, ford. DÖMÖTÖR Edit = *Kettős megvilágítás: Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*, szerk. JÓZAN Ildikó, JENEY Éva, HAJDU Péter, Bp., Balassi, 2007 (Pont fordítva, 4), 119–150.

Mary SNELL-HORNBY, *Translation Studies: An Integrated Approach*, Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 1988. Parafrázálja Klaudy Kinga, ld. KLAUDY Kinga, *Fordítás I.: Bevezetés a fordítás elméletébe*, Bp., Scholastica, 1997.

Mary SNELL-HORNBY, *Translation Studies: An Integrated Approach*, Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 1988.

TOLCSVAI NAGY Gábor, *Idegen Szavak Szótára, A magyar nyelv kézikönyvtára*, Bp., Osiris, 2007.

Gideon TOURY, *In Search of a Theory of Translation*, Tel-Aviv, The Porter Institute for Poetics and Semiotics, 1980.

VAS István, *A Villikirály* = TÓTFALUSI István, *Johann Wolfgang Goethe legszebb versei, A világirodalom gyöngyszemei*, Bp., Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó Rt., 1993.

INTERNETES HIVATKOZÁSOK

BABITS Mihály, *Memento* = <http://vers-versek.hu/babits-mihaly/memento/> (2014.11.08).

DÓCZI Lajos, *A cserfa-király* = <http://mek.oszk.hu/07200/07217/07217.htm#103> (2014.10.31).

DÓCZI Lajos, *Goethe költeményei. Dóczi Lajos munkái. X. kötet* = <http://mek.oszk.hu/07200/07217/07217.htm#n19> (2014.11.06).

Hayde FLIPPO, *Erlking* = <http://german.about.com/library/blerlking.htm> (2014.10.31).

Heinrich HEINE, *Buch der Lieder. Es liegt der heiße Sommer* =

<http://www.textlog.de/23174.html> (2014.11.08).

Johann Wolfgang GOETHE, *Faust (Zuneigung)* =

http://www.babelmatrix.org/works/de/Goethe,_Johann_Wolfgang_von/FAUST._Zueignung/en (2014.10.31).

Henry JAMES, *Selected Letters*. Rupert Hart-Davis, London: 1956 =

<http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/lit/fordit.htm> (2014.10.31).

KÉPES Géza, *A tündérkirály* =

http://www.magyarulbabelben.net/works/de/Goethe,_Johann_Wolfgang_von/Der_Erlk%C3%B6nig/hu/10886-A_T%C3%BCnd%C3%A9rker%C3%A1ly (2014.11.06).

KLAUDY Kinga, *Fordítástudomány az ezredfordulón* =

http://epa.oszk.hu/02100/02137/00001/pdf/EPA02137_ISSN_1219543X_tomus_9_fas_1_2004_hun_eng_157-170.pdf (2014.10.31).

SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Fordítás és kánon* =

<http://nyitottegyetem.philinst.hu/lit/fordit.htm> (2014.10.31).

ZÁVODSZKY Zoltán, *A rémkirály* =

http://www.magyarulbabelben.net/works/de/Goethe,_Johann_Wolfgang_von/Der_Erlk%C3%B6nig/hu/10889-A_r%C3%A9mker%C3%A1ly (2014.11.06).